

Аляксандр ГУЖАЛОЎСКІ

ЛЕВАЯ КАМУНІСТЫЧНАЯ АПАЗІЦЫЯ ў БССР (1920—1930-я гг.)

у 1920-я гады ў Расійскай камуністычнай партыі (бальшавікоў) адбывалася барацьба за ўладу, звязаная з рознымі аспектамі існавання партыі і савецкай дзяржавы.

Адгалоскі гэтай барацьбы назіраліся і ў БССР. Аднак да гэтага часу многія эпізоды дзейнасці левай камуністычнай апазіцыі ў БССР застаюцца недаследаванымі.

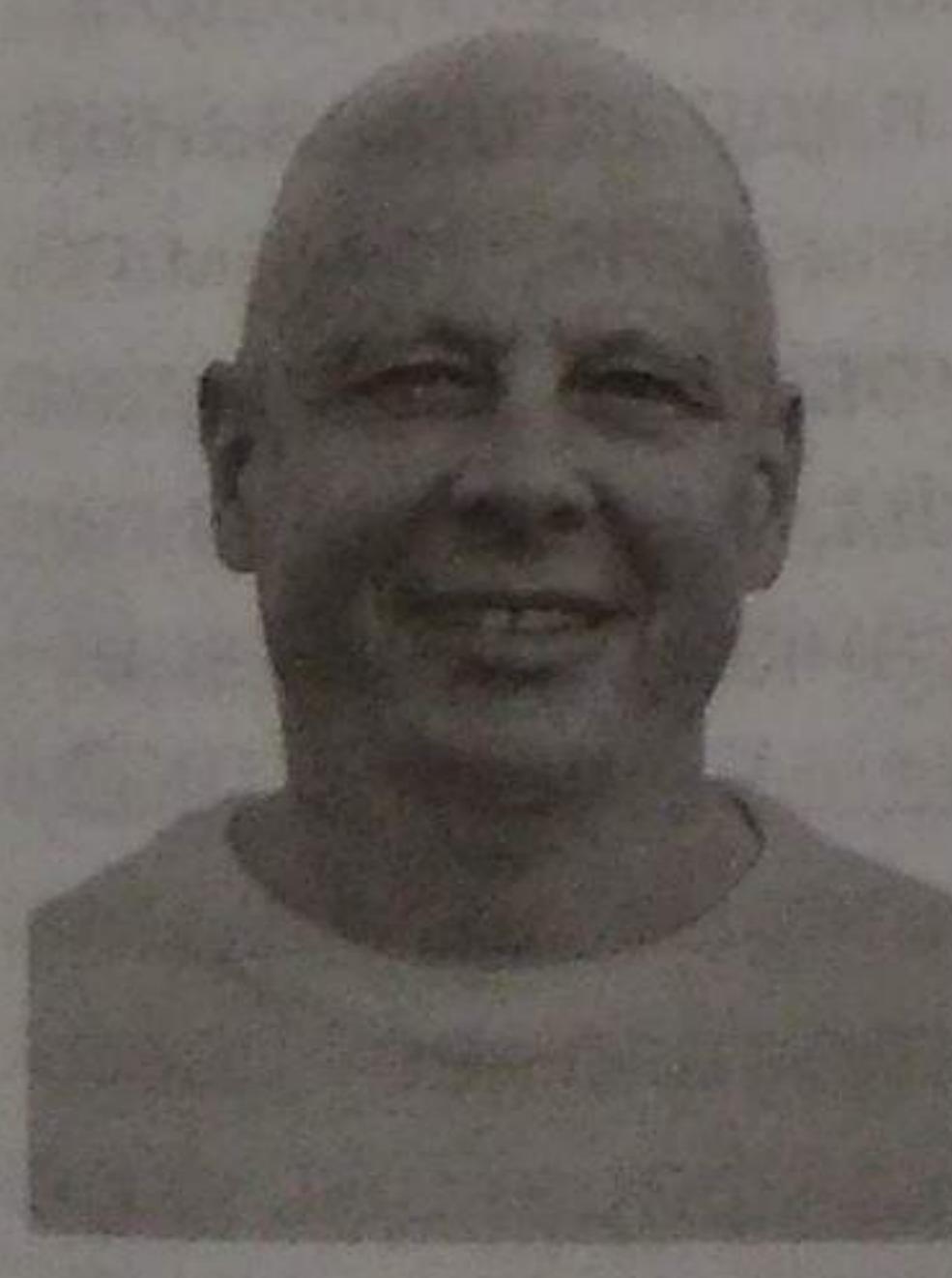
Барацьба з левай апазіцыяй, што ішла ўнутры Камуністычнай партыі (бальшавікоў) Беларусі ў рамках вялікага ўнутрыпартыйнага супрацьстаяння ў Расійскай камуністычнай партыі (бальшавікоў) (РКП(б), з 1925 г. — Усесаюзная Камуністычнай партыі (бальшавікоў) (УсекП(б)), на працягу 1920-х гг., упершыню была ўзгадана ў працах беларускіх гісторыкаў ужо ў часы хрушчоўскай адлігі¹. Аднак пэўная лібералізація грамадска-палітычнай думкі ў тых часах ўсё ж такі не дазволіла паказаць сапраўдныя мэты і задачы левай апазіцыі, назваць прозвішчы апазіцыянераў і прасачыць лёсы. У наступны раз гэтая тэма была асэнсаваная на новым узроўні гісторыкамі ўжо незалежнай Рэспублікі Беларусь². Аднак аб'ектам спецыяльнага даследавання погляды і дзеянні прадстаўнікоў левай камуністычнай апазіцыі ў БССР падчас унутрыпартыйных дыскусій 1920-х гг. пакуль не сталі. Падпольны ж

супраціў левых "камуністаў-ленінцаў" таталітарызму, што меў месца ў першай палове 1930-х гг., увогуле не быў заўважаны ў беларускай гісторыяграфіі. Адсутнасць цікавасці да гэтых важных працэсаў і падзеяў можна патлумачыць тым, што беларускія даследчыкі звярталі ўвагу ў першую чаргу на працэсы нацыянальна-дзяржаўнага будаўніцтва ў 1920-я гг. і фарсіраванай сацыялістычнай мадэрнізацыі ў 1930-я гг., у кантэксце якіх звычайна і разглядалася грамадска-палітычнае развіццё БССР міжваеннага перыяду. На нашу думку, без вывучэння дзейнасці левай камуністычнай апазіцыі разуменне сацыяльна-палітычнай гісторыі Беларусі XX ст. будзе няпоўным.

Нагадаем, што пасля прыходу да ўлады ў 1917 г. бальшавікі, для якіх былі ўласцівыя аўтарытарна-рэпрэсіўныя метады кіравання, былі вымушаныя ўсё ж з тактычных меркаванняў ісці на альянс з іншымі ле-

ГУЖАЛОЎСКІ Аляксандр Аляксандравіч.

Прафесар кафедры этнографіі, музеялогіі і гісторыі мастацтваў гістарычнага факультета БДУ, доктар гістарычных навук. Нарадзіўся ў 1960 г. у Мінску. У 1983 г. закончыў гістарычны факультэт Мінскага дзяржаўнага педагогічнага інстытута імя А.М.Горкага, у 1991 г. — аспірантуру Навукова-даследчага інстытута культуры АН СССР (г. Масква). У 1992 г. абараніў кандыдацкую дысертацию па тэме "Істория музеев Беларуси второй половины XVIII — начала ХХ вв.", у 2002 г. — докторскую дысертацию па тэме "Станавленне і развіццё музейнай справы Беларусі (1918—1941 гг.)". Працеваў у Беларускім дзяржаўным музеі гісторыі Вялікай Айчыннай вайны (1985—1988 гг.), Нацыянальным музеем гісторыі і культуры Беларусі (1991—1993 гг.), з 1993 г. працуе ў Беларускім дзяржаўным універсітэце. Аўтар больш за 100 навуковых публікаций, утым лікуманаграфій "Нараджэнне беларускага музея" (Мн., 2001), "Музеі Беларусі. 1918—1941" (Мн., 2002), "Музеі Беларусі. 1941—1991" (Мн., 2004), "Чырвоны аловак. Нарысы па гісторыі цэнзуры БССР" (Ч. 1, Мн., 2012).

вымі палітычнымі сіламі. Аднак ужо ў першай пало-
ве 1920-х гг. усе некамуністычныя левыя партыі бы-
лі выціснутыя за межы легальнаага палітычнага поля.
Адбываўся гэты працэс і ў БССР. Так, у 1921 г. пасля
арышту актывістаў спыніла сваю дзейнасць Белару-
ская сацыял-дэмакратычная партыя. У 1920 г. на Усе-
расійскай канферэнцыі БУНДа, што адбылася ў Мін-
ску, кіраунікі саюза пагадзіліся з прапановай Камін-
тэрна аб далучэнні да РКП(б). У 1924 г. пад націкам
ЦК КП(б)Б самараспусцілася Беларуская партыя са-
цыялістаў-рэвалюцыянераў. Такім чынам, у БССР
усталявалася палітычная манаполія бальшавікоў. Ад-
начасова замацоўваліся дыктатарскія метады кіра-
вання ўнутры партыі бальшавікоў, дзе з 1921 г. ра-
шэннем X з'езда РКП(б) было забаронена стварэн-
не фракцый і груповак.

Разгон органаў народнага прадстаўніцтва, пе-
раўтварэнне саветаў у дэкаратыўны дадатак да парт-
апарата, адзяржаўліванне прафсаюзаў, адмена ас-
ноўных палітычных правоў і, нарэшце, канцэнтра-
цыя рэальнай улады ў руках партыйнага кірауніцтва
РКП(б) — усё гэта сведчыла пра афармленне ў краі-
не аўтарытарнага рэжыму. Аўтарытарызм усваю чар-
гу адкрываў шлях для руху ў бок стварэння таталітар-
най сістэмы, што і адбылося на мяжы 1920—1930-х гг.
Разам з тым на працягу 1920-х гг. захоўваліся пэўныя
элементы грамадства, не сумяшчальныя з таталітар-
ным ладам — шматукладная эканоміка, нацыяналь-
ныя рухі, унутрыпартыйная апазіцыя.

Зайважым, што кіруючая камуністычная партыя ў
той час з'яўлялася не толькі носьбітам таталітарных
тэндэнций, але і заставалася арганізацыяй, у якой
адбываліся адкрытыя палітычныя дыскусіі. У адсут-
насць іншых партыйных утварэнняў яна захоўвала
элементы ідэйна-палітычнага плюралізму. Перамо-
га таталітарызму вымагала бюрократызацыя партыі,
пераўтварэння яе ў арганізацыю, у якой беспярэчна
выконвалася воля кірующей верхавіны. Прыхільнікі
альтэрнатыўнага шляху развіцця РКП(б) выступалі
супраць камандна-адміністратыўных метадаў, ата-
мізацыі партыі, знішчэння гарызантальных сувязяў
паміж яе членамі, забароны непадкантрольных гра-
мадска-палітычных ініцыятыў. Такім чынам, 1920-я гг.
у СССР можна разглядаць як раздарожжа гісторыч-
нага развіцця дзяржавы з незапраграмаваным та-
талітарным вынікам.

Незадавальненне ў нізовых партыйных арганіза-
цыях Камуністычнай партыі (бальшавікоў) Беларусі
(КП(б)Б) надзяленнем партыйнага кірауніцтва над-
звычайнімі функцыямі і паўнамоцтвамі пачало склад-
вацца неўзабаве пасля другога абвяшчэння БССР,
31 ліпеня 1920 г. Гэта супала па часе з актывізацыяй
барацьбы партыйнай апазіцыі за перадачу кіраван-
ня эканомікай прафесійным аўяднанням працоў-
ных (профсаюзам), а таксама за дэмакратызацыю
унутрыпартыйнага жыцця. 21 кастрычніка 1920 г. на
агульным сходзе беларускай партарганізацыі абліяр-
коўваўся ліст "аб вярхах і нізах", які прывёз з Масквы
член ЦК РКП(б), асабісты сябра і паплечнік лідара

партыйнай апазіцыі Л.Д.Троцкага — Л.П.Серабракой.
Удзельнікі сходу гаварылі пра адрыў вярхоў ад мас,
ігнараванне думак шараговых партыйцаў, буржуаз-
ны лад жыцця партыйнай эліты, а таксама пра пасіў-
насць нізоў³.

У наступным годзе абліркованне шляху развіц-
ця БССР у беларускім партыйным кірауніцтве пра-
цягнулася, прычым на гэты раз яно адлюстроўва-
ла "дыскусію аб прафсаюзах", якая разгарнулася ў
кірауніцтве РКП(б). У ЦК КП(б)Б таксама сфармаваўся
шэраг груп, якія прытрымліваліся розных поглядаў на
ролю і месца прафсаюзаў у сацыяльна-эканамічным
жыцці краіны. Напярэдадні IX канферэнцыі (IV з'езда)
КП(б)Б, якая праходзіла з 25 лютага па 2 сакавіка
1921 г., у адным з выданняў КП(б)Б — "Ізвестиях
ЦБ КП(б)Б" — быў надрукаваны праект тэзісаў да
канферэнцыі пад называй "Аб рабочай дэмакратыі",
падпісаны членамі Цэнтральнага Бюро (ЦБ) КП(б)
Б (вышэйшага кіруючага органа Кампартыі Белару-
сі) А.Ф.Мясніковым, В.Г.Кнорыным, І.А.Вайнераам,
Я.Б.Генкіным⁴. Аўтары ў рамках прафсаюзнай дыску-
сіі імкнуліся давесці аб'ектыўную неабходнасць па-
шырэння ўнутрыпартыйнай дэмакратыі, у тым ліку
ўраўнаваць у матэрыяльным забеспечэнні адказ-
ных работнікаў і шараговых партыйцаў, прыцягнуць
вярхі да масавай работы, забяспечыць празрыстую
партыйную справа здачнасць, адкрытасць партходаў,
поўную адмову ад прызначэнства на партый-
ныя пасады.

Праект тэзісаў спрапакаваў удзельнікаў IX кан-
ферэнцыі КП(б)Б на гарачую дыскусію, падчас якой
вызначыліся прыхільнікі розных плынняў, што існавалі
у той час у РКП(б) — ленінскай "платформы 10-ці",
трацкісцкай "вытворчай апазіцыі", "рабочай апазі-
цыі", "дэцыстаў", а таксама буфернай групы (коль-
касць і склад тых, хто падтрымліваў тую ці іншую
группу, былі нестабільныя і змяняліся падчас дыску-
сіі). Асноўная барацьба разгарнулася паміж тымі,
хто абараняў "платформу 10-ці" (старшынёй Цэнт-
ральнага выканаўчага камітэта (ЦВК) і Савета на-
родных камісараў (СНК) А.Р.Чарвяковым, сакратаром
ЦБ КП(б)Б І.А.Вайнераам, старшынёй Мінска-
га губернскага савета прафсаюзаў Ш.Ш.Ходашам,
прысланым з Масквы старым бальшавіком, членам
прэзідуума Усесаюзнага савета народнай гаспадаркі
Л.К.Мартэнсам і інш.), а таксама тымі, хто падтрым-
ліваў думку Л.Троцкага пра неабходнасць мілітары-
зацыі прафсаюзаў і суцэльнага падпарадковання
партыі (членам ЦБ КП(б)Б Я.Генкіным, наркамам па
ваенных спраўах БССР Я.А.Адамовічам, наркамам
земляробства БССР А.С.Славінскім, рэдактарам га-
зеты "Штэрн" І.П.Ашаровічам, арганізатарам Ленін-
скага Камуністычнага саюза моладзі Беларусі (ЛКС-
МБ) М.Н.Ахманавым і інш.). Пра палярызацыю думак
у беларускім партыйным кірауніцтве таго часу свед-
чаць вынікі галасавання на IX партканферэнцыі, якое
праходзіла ў дзень, калі выбухнула Кранштацкае па-
станне. Ленінская "платформа 10-ці" перамагла з пе-
равагай толькі ў чатыры галасы⁵.

Падобная "нізкая партыйная дысцыпліна" тлумачылася не толькі дыскусійнай атмасферай у парты і дзяржаве 1920-х гг., але таксама вялікай колькасцю ў беларускай партыйнай арганізацыі выхадцаў з іншых партый (17,1%)⁶. Неабходна таксама адзначыць, што падтрымка з боку значнай часткі тагачасных беларускіх дзяржаўных і партыйных дзеячаў поглядаў у Леніна на ролю і месца прафсаюзаў не азначала іх безумоўную падтрымку ленінскай палітычнай лініі ў цэлым. Напрыклад, А. Чарвякоў на IX канферэнцыі КП(б)Б адкрыта падтрымаў трацкісцкі тэзіс пра магчымасць перамогі сацыялізму ў СССР толькі ва ўмовах сусветнай рэвалюцыі (т. зв. "тэрыю перманентнай рэвалюцыі").

У 1923 г. у РКП(б) утварылася моцная ўнутрыпартыйная апазіцыя на чале з Л. Троцкім, якую падтрымалі многія старыя бальшавікі. 8 кастрычніка 1923 г. Л. Троцкі накіраваў членам ЦК РКП(б) ліст, у якім у якасці галоўных сродкаў пераадолення эканамічнага крызісу назваў увядзенне планавай гаспадаркі і пачатак індустрыялізацыі. Яго прыхільнікі зноў выказалі пратест супраць дыктатуры вярхоў у партыі, сваволля партапаратчыкаў і бясспраўя партыйных мас. І зноў яны былі пачутыя ў БССР, нягледзячы на антыапазіцыйныя выступленні беларускага партыйнага кірауніцтва на чале з новым адказным сакратаром ЦК КП(б)Б В. А. Багуцкім, а таксама эмісараў ЦК РКП(б), такіх як наркам аховы здароўя РСФСР М. А. Сямашка⁷.

Пасля асуджэння на аб'яднаным пленуме ЦК і Цэнтральнай кантрольнай камісіі (ЦКК) РКП(б) у кастрычніку 1923 г. апазіцыйнай "платформы 46-ці" яе натхнільнік і з таго часу лідар левай унутрыпартыйнай апазіцыі Л. Троцкі выклікаў членаў ЦК РКП(б) на шырокую партыйную дыскусію. У БССР яна пачалася 1 снежня 1923 г. на мінскім гарадскім партыйным сходзе. На сход была запрошана пераважна партнаменклатура, прадстаўнікі якой не ведалі кансалідаванай пазіцыі ЦБ КП(б)Б (яна з'явілася ў друку толькі 23 снежня) і асцярожна выказваліся адносна "платформы 46-ці". Выключэннем была рашучая пазіцыя члена ЦБ КП(б)Б А. Х. Гетнэра, які ў адкрытым лісце "Да членаў Камуністычнай партыі Беларусі" заклікаў да перавыбараў усіх парткамаў "зверху данізу".

У адрозненне ад гарадскога сходу на дыскусіі, што праводзіліся ў раённых партарганізацыях беларускай сталіцы, запрашаліся і шараговыя камуністы. Адпаведна градус палемікі на іх быў значна вышэйшы. Напрыклад, удзельнік партсходу Ляхаўскага раёна Мінска, які працягваўся некалькі дзён, моцна крытыковалі партыйную верхавіну "за адрыў ад мас і бюракратызму". Удзельнік сходу, дэкан факультэта грамадскіх навук БДУ С. З. Кацэнбоген, пратэставаў супраць цкавання апазіцыянераў з боку ЦК, сцвярджаў, што з-за адсутнасці дыскусіі "партмаса задыхаецца". Рабфакаўцы Быхоўскі і Гурвіч казалі пра неабходнасць "рэвалюцыі ў партыі", бо "вярхі глядзяць на нізы як на слуг", наракалі на "адсутнасць цеплыні" ў адносінах паміж партыйцамі. Член партыі Кавалёў

прапанаваў падсяляць у кватэры партнаменклатуры беспрацоўных, што не мелі жылля. Па выніках дыскусіі партарганізацыя Ляхаўскага раёна Мінска большасцю галасоў падтрымала праект рэзалюцыі, якую "падтрыхтаваў трацкіст Быхоўскі"⁸.

Магілёўская гарадская партарганізацыя, якая ў той час уваходзіла ў склад РКП(б), па выніках працяглай дыскусіі таксама большасцю галасоў прыняла рэзалюцыю ў падтрымку трацкісцкай "платформы 46-ці". Магілёўскія камуністы лічылі, што ЦК РКП(б) бюракратызуе партыю, абмяжоўвае вольную дыскусію, прызначае дэлегатаў на партз'езды, у той час як "рабочыя валяюцца без кватэр у вільгаці і холадзе", а "машиністы нейкай па запісцы з райкама прадастаўляюць пакой"⁹. Удзельнікі агульнагарадскага партыйнага сходу ў Орши, спасылаючыся на Л. Троцкага, патрабавалі "рабочай дэмакратыі" і "перемены партапарата". На сходзе ў Горках удзельнікі актыўна выказваліся супраць цкавання Л. Троцкага. Права на свабоду думкі і выказвання патрабавалі мазырскія і кармянскія камуністы¹⁰. Чэрвеньская гарадская партарганізацыя на сходзе 21 снежня 1923 г. не падтрымала ЦК, бо не разумела, "дзе сканчаецца дыскусія і пачынаецца фракцыйная барацьба"¹¹.

Вынікі дыскусіі ў КП(б)Б падсумаваў пленум ЦБ Кампартыі Беларусі, які адбыўся 22-23 снежня 1923 г. Яго удзельнікі, ігнаруючы меркаванні шматлікіх шараговых членаў беларускай партыйнай арганізацыі, асудзілі трацкісцкую апазіцыю, а таксама далучыліся да рашэння ЦК і ЦКК РКП(б) аб партбудаўніцтве і адзінстве партыі. Выступленне прадстаўніка барысаўскіх камуністаў К. Ф. Бенека (позней паслядоўна наркама працы, гандлю, земляробства БССР), які адкрыта крытыковалі Сталіна за "дыскрэдытацыю Троцкага ў вачах партыі і арміі" было праігнаравана¹². Ніяк не адрэагавала партыйнае кірауніцтва таксама на ліст прыхільніка апазіцыі Ю. Н. Майзеля, надрукаваны ў газеце "Звязда" неўзабаве пасля заканчэння дыскусіі. 20-гадовы літсупрацоўнік яўрэйскай газеты "Штэрн", актыўна падтрымаўшы "платформу 46-ці", спрабаваў у сваім лісце давесці, што ён і яго аднадумцы — не апазіцыянеры, а людзі з крытычным мысленнем, якім не падабаецца бюракратычны стыль кіравання, што склайся на той момант у РКП(б)¹³.

У гэтых гадах важную ролю ў барацьбе з унутрыпартыйнай апазіцыяй адыграла "партыйная інквізіцыя" — так у кулуарах называлі Цэнтральную кантрольную камісію (ЦКК) РКП(б), якая існавала з 1920 па 1934 гг. У БССР гэты кантрольны партыйны орган пачаў дзейнічаць толькі з кастрычніка 1923 г. Прычым, паводле задумы першага старшыні Кантрольнай камісіі (КК) КП(б)Б, наркама юстыцыі БССР А. Х. Гетнэра, яна была збудавана крыху інакш, чым у Маскве. У беларускай камісіі яе члены займаліся партыйным кантролем у вольны ад асноўнай (партыйнай ці савецкай) работы час, што не дазваляла ім ператварыцца ў "касту праведнікаў"¹⁴. Такім чынам, нават орган, які быў закліканы змагацца з апазіцыяй, зведаў уплыў апазіцыйнай антыбюракратичнай рыторыкі.

У кастрычніку 1924 г. Л.Троцкі надрукаваў артыкул "Урокі Октября" (змешчаны ў 3-м томе яго збору твораў), у якім нагадаў пра сваю ролю ў ажыццяўленні Кастрычніцкай рэвалюцыі. Падкрэсліваючы ўласныя заслугі, лідар апазіцыі нагадаў чытачам пра тое, што яго тагачасныя галоўныя палітычныя ворагі — Р.Я.Зіноўеў і Л.Б.Каменеў — былі ўвогуле супраць выступлення, а І.В.Сталін у ім не адыграў ніякай ролі. Артыкул спрапакаваў так званую "літаратурную дыскусію", у якой "трыумвірат" узгадаў Л.Троцкаму яго "небальшавіцкае мінулае", а таксама канфлікты з У.Леніным да рэвалюцыі.

Паводле загада з Масквы ў снежні 1924 г. ЦК КП(б)Б разгарнуў кампанію супраць Л.Троцкага ў беларускай прэсе. З кнігарняў зніклі яго партрэты і творы. Пачалася дыскрэдытацыя лідара апазіцыі і ў нізовых партарганізацыях. Яна праходзіла не заўсёды гладка, пра што сведчаць пратаколы партыйных сходаў, якія захаваліся ў архівах. Так, мінскія ўрачы-камуністы не маглі зразумець, чаму Л.Троцкі, які "уступіў у партыю толькі ў 1917 г., набыў у ёй такі каласальны аўтарытэт". Удзельнікі партканферэнцыі ў Магілёве не пагаджаліся з выступленнямі яе арганізатораў супраць Л.Троцкага: "Немагчыма азнаёміца з усімі матэрыяламі", "Мы "Урокі Кастрычніка" яшчэ не бачылі", "Цяжка дэбатаваць, бо няма адказу Троцкага". Многія выказвалі нязгоду з пропагандыстамі ЦК КП(б)Б у кулуарах, не рашаючыся выступаць адкрыта. Аршанская камуністы пытаўся ў мясцовых наменклатурных партработнікаў: "Дзе Троцкі? Чаму ён маўчыць? Ці не заснавана дыскусія на звяззенні асабістых рахункаў?". Полацкі акруговы камітэт партыі даносіў у Мінск, што беспартыйная інтэлігенцыя апраўдвае Л.Троцкага. Камандзірскі склад частак Захадній вайсковай акругі выказваўся ў тым сэнсе, што "...на Троцкага моцна ўз'еліся, яго шкада, з праграм палітзаняткаў выкрэсліваюць узгадкі аб ім як аўтаральніке Чырвонай армii". Сяляне пра выступленне ўнутрыпарцыйнай апазіцыі амаль нічога не ведалі, а сама асоба Л.Троцкага ў вясковым асяроддзі набыла міфалагічны вобраз: "Ён хоча зняць падаткі, а ЦК не пагаджаецца", "Яны аб'яднаюцца з Керанскім на Каўказе і разам скінуць бальшавікоў".

Часам кампанія па дыскрэдытацыі левай апазіцыі прыводзіла да непрадказальных наступстваў. Так, у снежні 1924 г. скончыў жыццё самагубствам кандыдат у члены партыі, бабруйскі міліцыянер С.І.Хамяк. Ён пакінуў перадсмяротную запіску, у якой пісаў: "Я, таварыши камунары, сын працоўнага народа, сын працы, прайшоўшы ўвесь цярністы шлях ад Вялікага Кастрычніка па сённяшні дзень, пратэстую супраць трацкізма і ў маёй смерці прашу вініць трацкізм. Сваёй смерцю я хачу паказаць т. Троцкаму, што яго брашура "Урокі Кастрычніка" прывяла ў жах самыя нізы рабочага класа"¹⁵.

Пачынаючы з "літаратурнай дыскусіі" і да вясны 1927 г. барацьбу з левай апазіцыяй у БССР узначальваў першы сакратар ЦК КП(б)Б А.І.Крыніцкі. З яго біографічных дадзеных вынікае, што гэта быў

дисцыплінаваны партыйны функциянер, які паслухмана трymаўся лініі кіраўніцтва партыі. Канешне, пра яго сапраўдныя палітычныя погляды мы можам толькі меркаваць. Але наўрад ці яны моцна разыходзіліся са словамі, якія А.Крыніцкі агучваў з высокіх трибун.

Стайленне вышэйшай партнаменклатуры да асобы Л.Троцкага добра перадае наступны запіс, пакінуты ў дзённіку А.Мясніковым 9 сакавіка 1924 г. (у той час ён ужо ўзначальваў Закаўказскі крайкам РКП(б)):

"Нейкая адчужанасць. Асобна Троцкі, асобна мы ўсе... Засталом я, Лакоба і іншыя. Пілі за здароўе Троцкага. Ён не п'е. Узняў пусты келіх... Такі Троцкі. Такія адносіны да Троцкага, якога саромеюцца, засцерагаюцца, бо не адчуваюць у ім таварыша-настайніка, таварыша-правадыра, таварыша-сябра... Я ўзгадваю слова Варашылава, які казаў, што Троцкаму нельга даваць уладу, бо ён нас усіх разгоніць. Надта вялікі індывідуаліст і інтэлект (у спецыфічным сэнсе) Троцкі. Вось і цяпер не зразумееш яго. Што ён хоча і пра што думае. Ці будзе біцца альбо скарыцца... Яго фракцыйнасць бяспечная, паколькі Троцкі фракцыю не здолеў арганізаваць. У гэтым сэнсе яго вельмі лёгка абысці і вельмі няцяжка падмануць яго пільнасць"¹⁶.

У 1925 г. склалася "новая" ("ленінградская") апазіцыя на чале з Р.Зіноўевым і Л.Каменевым. Акрамя асуджэння новай, больш ліберальнай палітыкі на вёсцы, абвешчанай на XIV партканферэнцыі старшынёй СНК СССР А.І.Рыкавым, быўся саюзнік I.Сталіна цяпер патрабавалі яго зняцця з поста генеральнага сакратара ЦК РКП(б), а таксама дэмакратызацыі ўнутрыпарцыйнага рэжыму. Міжтым "літаратурная дыскусія" дазволіла I.Сталіну ўмацаваць свае пазіцыі ў барацьбе за ўладу і нават пачаць пазіцыянуваць сябе як тэарэтыка камунізму. Пасля "дасканалага вывучэння прац Леніна" ён выступіў супраць ідэі Л.Троцкага аб распаўсюджванні рэвалюцыі на Захад (тэорыі "перманентнай рэвалюцыі"). Адначасова I.Сталін, як генеральны сакратар ЦК РКП(б), працягваў расстаўляць на ключавыя партыйныя пасты ў саюзных рэспубліках адданых яму людзей.

На IX з'ездзе КП(б)Б у снежні 1925 г. паўстаў новы партыйны рытуал — з'езд адкрыўся прыняцем прывітання I.Сталіну, у якім генеральны сакратар ЦК РКП(б) запэўніваўся, што беларускія камуністы разам з расійскімі будуць змагацца з "калябаннямі і шатањнямі асобных таварышоў у бок ад ленінізму"¹⁷. У сваім дакладзе адказны сакратар ЦК КП(б)Б А.Крыніцкі мусіў спаслацца на аўтэктыўныя цяжкасці гэтага змагання, у тым ліку на слабаразвітую пра-мысловасць, малую праслойку пралетарыяту, стра-катасць нацыянальнага складу насельніцтва рэспублікі. Але галоўнай небяспекай, на думку сакратара ЦК КП(б)Б, было заганнае партыйнае мінулае значеніе колъкасці беларускіх камуністаў. Так, паводле яго словаў, у цэнтральным партыйным актыве налічвалася да 40% выхадцаў з іншых партый, у акруговым — да 25%. У значнай ступені гэтыя словаў былі адрасаваныя прыбыламу з Масквы адказнаму ре-

дактару газеты "Известия" (галоўнага друкаванага органа РКП(б)), актыўнаму прыхільніку I. Сталіна I.I. Скварцову-Сцяпанаву.

Абмеркаванне даклада А. Крыніцкага не выявіла беларускіх прыхільнікаў "новай" апазіцыі. У выніку IX з'езд КП(б)Б адзінагалосна асудзіў контртэзісы "трацкісцкай апазіцыі", прыняў асобную рэзалюцыю "Аб работе прафсаюзаў", у якой "гаварылася" пра неабходнасць бальшавізацыі ўсіх прафсаюзаў Беларусі, а таксама рабочага руху ў рэспубліцы ў цэлым¹⁸.

Разгром "новай" апазіцыі на XIV з'ездзе Усेकп(б) у снежні 1925 г. быў павінны замацаваць партыйныя арганізацыі саюзных рэспублік. З гэтай мэтай у Мінску ў студзені 1926 г. быў скліканы спецыяльны пленум ЦК КП(б)Б. Але адзінагалоснага асуджэння "ленінградскіх апазіцыянераў" на пленуме не атрымала ся. Тры яго ўдзельнікі, у тым ліку кіраўнік беларускага аддзялення Усесаюзнага акцыянернага таварыства "Радыёперадача" А.М. Канакоцін, устрымаліся ад галасавання (праз некалькі дзён А. Канакоцін напісаў пакаянны ліст у ЦК, дзе тлумачыў гэты свой учынак як непаразуменне)¹⁹.

Наступная непрыемная для А. Крыніцкага падзея адбылася на аб'яднаным пленуме ЦК і ЦКК КП(б)Б, які праходзіў 22—27 ліпеня 1926 г. На пленуме здрыўся востры канфлікт паміж кандыдатам у члены ЦК КП(б)Б А.С. Славінскім, які заклікаў "выходзіць на барыкады" ў выпадку, калі апазіцыя прыйдзе да ўлады, і загадчыкам агітацыйна-пропагандысцкага аддзела ЦК 28-гадовым С.М. Гесэнам, які называў свайго апанента "раскольнікам, які вядзе да гібелі партыю і рэвалюцыю". Падчас галасавання С. Гесэн (адзіны з ўдзельнікаў пленума) адмовіўся галасаваць за рэзалюцыю, якая падтрымлівала рашэнні XIV з'езда Усекп(б) і асуджала фракцыйную дзейнасць²⁰. У выніку, нягледзячы на яго заслугі перад партыяй (арганізацыя барацьбы з бундаўскімі традыцыямі ў КП(б)Б, а таксама забарона выдання "Гісторыі Беларусі" М.В. Доўнар-Запольскага), С. Гесэн адразу ж пасля пленума быў зняты з высокай партыйнай пасады і прызначаны рэдактарам Белдзяржвыдавецтва. Водгукі гэтага канфлікту — крытыку "новай" апазіцыі — мы знаходзім на многіх старонках стэнаграмы Х з'езда КП(б)Б, які адбыўся ў студзені 1927 г.²¹.

Як вядома, унутрыпартыйная барацьба ў СССР дасягнула апагея ў 1927 г., пасля таго як Л. Троцкі аб'яднаўся са сваімі былымі апанентамі Р. Зіноўевым і Л. Каменевым і ўтварыў апазіцыйны блок "бальшавікоў-ленінцаў". Па сутнасці, апазіцыя пачала ствараць паралельную кампартыю, хаця самі апазіцыянеры гэта катэгарычна адмаўлялі. Праходзілі тайныя сустрэчы, арганізоўваліся друкарні, нарэшце, ствараліся арганізацыйныя структуры, якія атакавалі бюрократычнае перааджэнне партыі, саветаў, прафсаюзаў і іншых грамадскіх арганізацый.

У сваіх успамінах Л. Троцкі наступным чынам передае атмасферу тых дзён: "Па меры набліжэння XV з'езда, прызначанага на канец 27-га года, партыя ўсё больш адчувала сябе на гістарычным скрыжаванні.

Ноткі трывогі пранесліся па яе шэрагах. Нягледзячы на жахлівы тэрор, у партыі абудзілася імкненне пачуць апазіцыю. Гэтага нельга было дасягнуць інакш, як на нелегальным шляху. У розных канцах Масквы і Ленінграда адбываліся таемныя сходы рабочых, работніц, студэнтаў, якія збіраліся ў колькасці ад 20 да 100 і 200 чалавек, для таго каб выслушаць аднаго з прадстаўнікоў апазіцыі. На працягу дня я наведваў два-три, часам чатыры такіх сходы. Яны адбываліся звычайна на кватэрах рабочых. Маленькія пакой поўныя людзей, прамоўца ў дзвярах пасярэдзіне. Часам усё сядзелі на падлозе, часцей, за адсутнасцю месца, даводзілася прамаўляць стоячы. Нярэдка на гэтыя сходы з'яўляліся прадстаўнікі кантрольнай камісіі з патрабаваннем разысціся. Ім прапаноўвалі прыняць удзел у спрэчках. Калі яны парушалі прададак, іх выстаўлялі за дзвёры. Разам на гэтих сходах у Маскве і Ленінградзе перабывала да 20 000 чалавек. Іх прыток узрастаў"²².

Беларускія "бальшавікі-ленінцы", якія мелі стаўлія сувязі з кіраўніцтвам апазіцыйнага блока ў абедзвюх сталіцах, таксама разгарнулі ўвесень 1927 г. актыўную дзейнасць. Трацкісцкую агітацыю ў працоўных калектывах Мінска вялі запрошаныя напярэдадні з Масквы на пасады выкладчыкаў у БДУ эканаміст М.Б. Гольман, юрист I.В. Славін, гісторык Е.І. Рыўлін і М.С. Югаў. Прызнаным лідарам універсітэцкай апазіцыйнай групы, найбольш значнай у БССР як па колькасным складзе (17 чалавек), так і з арганізацыйнага і тэарэтычнага пунктаў гледжання з'яўляўся чалавек з багатым вопытам партыйнай, у тым ліку нелегальнай работы, аўтар шэрагу важных навуковых прац па сацыяльна-эканамічнай проблематыцы, паліглот, 33-гадовы М. Гольман. Маючы непасрэдныя сувязі з кіраўнікамі апазіцыі ў Маскве, ён распаўсюджваў тэарэтычную літаратуру, праект платформы "бальшавікоў-ленінцаў", прамовы Л. Троцкага і Р. Зіноўева. Пасля заканчэння чарговай лекцыі ў БДУ М. Гольмана звычайна абкружваў натоўп студэнтаў, якія суправаджай яго да гасцініцы, дзе размова працягвалася ў нумары выкладчыка. Большая частка ўніверсітэцкіх апазіцыйнераў лічыла сябе трацкістамі, меншая — зіноўеўцамі.

Падобную работу наладзілі лідары другой моцнай апазіцыйнай групы ў Мінску (яна склалася з 10 чалавек і дзейнічала ў Лясным трэсце Беларусі) — Ф.Ц. Волкаў і У.К. Ушкевіч. Актыўныя групы таксама існавалі ў Камуністычным універсітэце імя Леніна (11 чалавек), на мінскіх дрэваапрацоўчай (7 чалавек) і швейнай (5 чалавек) фабрыках, скруненым заводзе (8 чалавек), 2-й савецкай бальніцы (3 чалавекі) і інш. Тры прадстаўнікі апазіцыі з Ленінграда і Масквы фарміравалі кола прыхільнікаў Л. Троцкага ў партыйных ячэйках Наркамата асьветы БССР.

Усяго ў лістападзе 1927 г. Мінская акруговая кантрольная камісія налічыла 89 партыйцаў (з 8 тысяч, што стаялі на ўліку ў ячэйках акругі), якія "у той ці іншай ступені падтрымлівалі апазіцыю". Іх калектыўныя сацыяльныя партрэты выглядае наступным чынам²³:

ПАЛІТЫЧНАЯ ГІСТОРЫЯ

Сацыяльная прыналежнасць	Нацыянальная прыналежнасць	Адукацыя	Партыйны стаж	Членства ў небальшавіцкіх партыях
Рабочыя — 35	Яўрэі — 58	Вышэйшая і сярэдняя — 45	З 1917 г. — 1	Бунд — 8
Студэнты і выкладчыкі — 33	Беларусы — 18	Пачатковая і хатняя — 44	З 1918 г. — 6	Партыя анархістаў — 1
Служачыя — 18	Рускія — 10		З 1919 г. — 4	РСДРП (меншавікоў) — 1
Іншыя — 3	Іншыя — 3		З 1924 г. — 11	
			З 1927 г. — 64	
			Не высветлена — 3	

Пры аналізе абагуленага партрэта прадстаўніка мінскай левай апазіцыі звяртаюць на сябе ўвагу наступныя асаблівасці: 1. Апазіцыйны рух быў выключна гарадской з'явай; 2. Абсолютную большасць яго ўдзельнікаў утварала найбольш адукаваная частка моладзі, якая ўступіла ў партыю ў 1927 г.; 3. У шэрагах апазіцыянераў была непрапарцыянальна вялікая колькасць яўрэяў (у той час яны складалі 26% ад агульнай колькасці членаў беларускай партарганізацыі); 4. Абсолютная большасць ўдзельнікаў апазіцыйных груп не мела папярэдняга вопыту членства ў небальшавіцкіх партыях, што абвяргае іх прадстаўленне афіцыйнай пропагандай як агентаў варожых праletaryяту партый.

Многія з тых, хто не падтрымліваў лінію ЦК, не трапілі ў спісы "апазіцыянераў", бо не адважваліся адкрыта выступіць супраць кіраўніцтва партыі і ўстрымліваліся ад галасавання. Падобнае рашэнне прынялі 12 ўдзельнікаў партсходу ў Камуністычным універсітэце імя Леніна, які збіраўся з мэтай забеспечэння падтрымкі рашэння ЦК аб выключенні Л.Троцкага і Р.Зіноўева з партыі.

Паводле звестак Мінскай акруговай кантрольнай камісіі, калі апазіцыянеры-рабочыя крытыкавали партыйнае кіраўніцтва за безгаспадарлівасць, дрэнныя жыллёвые ўмовы, ніzkія тарыфныя стаўкі, то студэнтаў і выкладчыкаў цікавілі больш высокія матэрыі — бюракратычнае пераадржэнне партыі, нежаданне І.Сталіна праводзіць "звышіндуstryялізацыю", а таксама будаваць міжнародную сістэму сацыялізму.

Лідары мінскіх апазіцыйных груп спрабавалі распаўсюдзіць уплыў на гарады і мястэчкі акругі, на кіроўцаў туды сваіх прадстаўнікоў. Сярод камуністаў гарадоў іх палітычныя прамовы знаходзілі больш прыхільнікаў, чым у мястачковых ячэйках. Напрыклад, спробы мінчан знайсці аднадумцаў у Астрашыцкім Гарадку скончыліся нічым, у той час як іх выступленні на партсходах на барысаўскай запалкавай фабрыцы "Чырвоная Бярэзіна" і папяровай фабрыцы "Прафінтэр" знайшлі шырокі водгук.

У Віцебску лідарам, вакол якога гуртаваліся тыя, хто падзяляў погляды левай апазіцыі, з'яўляўся 25-гадовы член бюро акруговага камітэта партыі, адказны сакратар саюза металістаў, токар па прафесіі С.С.Праворны. Яго палітычныя погляды сферміраваліся пад уплывам другога віцебляніна, ужо апальнага на той час трацкіста Б.Д.Пінсона, які ў 1917 г. з'яўляўся камісарам працы СНК Заходній вобласці. Апошні ў сярэдзіне 1920-х гг. рэгулярна прыезджаяў у Віцебск з Масквы, арганізоўваў тайныя партсходы, распаўсюджваў апазіцыйную літаратуру.

Розная ступень актыўнасці віцебскіх левых апазіцыянераў дазволіла акруговай кантрольнай камісіі падзяліць іх на чатыры групы: першая складалася з тых камуністаў, хто адкрыта выказваў свае погляды і галасаваў супраць ЦК РКП(б) на чале з С.Праворным, у другую ўваходзілі асобы, што свядома ўстрымліваліся ад галасавання ў падтрымку ЦК, у трэцюю — камуністы, якія ўстрымаліся ад галасавання, але пазней раскаяліся ў гэтым. Нарэшце апошнюю, чацвёртую групу ўтварылі тыя, хто "нашэптваў" іншым варожыя ідэі²⁴.

У Магілёўскай акрузе апазіцыйную дзеянасць каардынаваў пракурор акругі Ф.Р.Налівайка. Выходец з рабочага асяроддзя, 1892 года нараджэння, ён уступіў у партыю большавікоў у 1917 г., ужо маючы вопыт барацьбы з царызмам у складзе адной з анарха-камуністычных груп. Ф.Налівайка першапачаткова стварыў апазіцыйную групу ў магілёўскай прокуратуре, куды акрамя яго ўваходзілі яшчэ трох адказных пракурорскіх работнікаў. Неўзабаве з яго непасрэдным удзелам падобная група з'явілася ў 16-м стралковым корпусе Беларускай вайсковай акругі. Найвялікшай ж па колькасці ўдзельнікаў група прыхільнікаў левай апазіцыі (больш за 20 чалавек) дзеялічала ў магілёўскіх чыгуначных майстэрнях. Каардынаваў дзеянні членаў гэтых груп старшыня акруговага саюза працаўнікоў харчовай прамысловасці Т.А.Курачкін, які працаўладкоўваў апазіцыянераў, дапамагаў грашыма, ажыццяўляў сувязь паміж "апазіцыянерамі" з Магілёвам, а таксама з іншых гарадоў акругі і рэспублікі²⁵.

на правах рукописи только для членов ВКП/б/

М.
Мінскага

69

ПРОЕКТ

ПЛАТФОРМЫ БОЛЬШЕВИКОВ-ЛЕНИНЦЕВ/ОППОЗИЦИИ/

К ХУ С'езду ВКП/б/...

КРИЗИС ПАРТИИ И ПУТЬ ЕГО ПРЕОДОЛЕНИЯ

Все члены ЦК и ЦБ вносят в Политбюро ЦК ВКП/б/ нижеследующий проект платформы Большевиков-ленинцев/оппозиции/ к ХУ С'езду ВКП/б/.

Они оставляют за собой право уточнения ее на съезде после обмена мнений в печати и из партийных источников.

Муралов, Бадекинов, Раковский, Пятаков, Смирнов, Зиновьев,
Грошев, Кашин, Петровский, Баклан, Соловьев, Лиздин, Альдо-

Проект платформы большевико-ленинцаў (левай апазіцыі) да XV з'езда Усे�КП(б). Каstryчнік 1927 г.

Уверасні 1927 г. парттройка Гомельскага аркуга-
вага камітэта КП(б) выключыла з партыі 23-гадовага
кіраўніка гомельскай апазіцыі, загадчыка Музея імя
Луначарскага Я.М.Драпкіна. Спрабуючы апратэста-
ваць гэтае рашэнне, перакананы камуніст Я.Драпкін
пісаў у Цэнтральную контрольную камісію: "Застра-
шэнне з'яўляецца ўлюбёным метадам мясцовых апа-

ратчыкаў. На апошнім сходзе партыйнага актыву са-
кратара аруговага камітэта партыі т. Гіндзін звярнуўся
да таварышоў з заклікам, зусім нечуваным у партый-
най практыцы: "Сачыце адзін за адным, паведамляй-
це ў аруговую контрольную камісію аб усім, што вы
заўважыце""²⁶. Між тым сачыць у Гомелі сапрауды
было за кім: супраць лініі ЦК РКП(б) выступаў стар-

шыня акруговага савета прафсаюзаў Д.С.Баранаў, трацкісцкую літаратуру распаўсяджалі старшыня саюза дрэваапрацоўшчыкаў Ф.С.Шырокаў, грамадзнаўца школы 2-й ступені Е.І.Таршыц, студэнт аднаго са сталічных ВНУ І.М.Кукузін і інш.

У працоўных калектывах Бабруйска, дзе апазіцыянеры знайшлі шмат прыхільнікаў (напрыклад, у партыйнай ячэйцы работнікаў абутковай вытворчасці яны складалі большасць) погляды Л.Троцкага тлумачылі студэнты Маскоўскага вышэйшага тэхнічнага вучылішча, што прыехалі дамоў на вакацыі — члены партыі М.Кітайчык, А.Віхман і А.Файвусовіч²⁷.

На сходах партыйнай ячэйкі мазырскай фанернай фабрыкі "Чырвоны Кастрычнік" адкрыта выступала з апазіцыйнымі прамовамі працаўніца С.Гольдман — адна з нешматлікіх жанчын, якія далучыліся да левай камуністычнай апазіцыі ў БССР. У шэрагах выступаўцаў з левымі апазіцыйнымі поглядамі ў рэспубліцы нават былі супрацоўнікі АДПУ, такія як Е.В.Гурэвіч. На мінскім заводзе "Энергія" падчас распаўсяджвання трацкісцкіх ўлётак арыштавалі 12-гадовага піянера²⁸.

Сярод тых, хто ў 1927 г. падтрымаў апазіцыю, было нямала ваеннаслужачых Беларускай ваеннай акругі, якія лічылі Л.Троцкага не толькі стваральнікам Чырвонай арміі, але і арганізаторам перамогі ў грамадзянскай вайне. Так, герой грамадзянскай вайны, камандзір 1-й брыгады Чангарскай кавалерыйскай дывізіі М.В.Зюк адкрыта на партсходах і ў размовах з падначаленымі крытыкаваў палітработнікаў, ЦК УсеКП(б) і асабіста Сталіна: "Вы, работнікі палітапарата, нічога свайго не ўмееце, але дзейнічаеце, як вам укажа ваш правадыр Сталін", "Я па вечарах чытаю партыйную літаратуру, бо не п'ю і ў карты не гуляю", "У вашага правадыра Сталіна памылак было больш, чым ва ўсіх, хто знаходзіцца цяпер у апазіцыі"²⁹. Іншыя ваеннаслужачыя казалі пра перааджэнне Чырвонай арміі, з'яўленне "афіцэрства" і "дзяншчыкоў".

29 кастрычніка 1927 г. рашэннем бюро ЦК КП(б)Б у рэспубліцы распачалася ўнутрыпартыйная дыскусія як частка агульнасаюзанай "перадз'ездайскай дыскусіі". Напярэдадні яе пачатку ЦК УсеКП(б) адмовіўся друкаваць платформу апазіцыі, таму выдаваць і распаўсяджаць яе давялося ўжо нелегальна, за што шэраг апазіцыйных дзеячаў, такіх як Ф.Ц.Волкаў і У.К.Ушкевіч, Я.Драпкін, былі выключаныя з партыі. У падобнай напружанай атмасферы адбывалася святкаванне 10-годдзя Кастрычніцкай рэвалюцыі.

7 лістапада 1927 г. апазіцыянеры паспрабавалі правесці паралельныя дэманстрацыі ў Маскве і Ленінградзе. Яны выйшлі з лозунгамі: "Выканаем завяшчанне Леніна!", "Павернем агонь направа — супраць нэпмана, кулака і бюрарата!", "За сапраудную рабочую дэмакратию!", "Супраць апартунізму, супраць расколу — за адзінства ленінскай партыі!", "За ленінскі Цэнтральны Камітэт!", — але былі разгнаныя агентамі ДПУ, чырвонаармейцамі і міліцыянерамі. Сярод удзельнікаў апазіцыйных дэманстраций былі і прадстаўнікі БССР. Так, беларускіх удзель-

нікаў паралельнай дэманстрацыі ў Маскве ўзначаліваў М.Гольман³⁰. Актыўныя пратэстамі на Яраслаўскім вакзале ў Маскве прыцягнуў да сябе ўвагу спецслужбаў мінчанін, рабочы-швейнік Г.А.Нехамкін. Група прадстаўнікоў левай апазіцыі БССР далучылася таксама да паралельнай дэманстрацыі ў Ленінградзе³¹.

Пратэстныя характар мела і святкаванне 10-годдзя Кастрычніцкай рэвалюцыі ў шэрагу беларускіх гарадоў. Напярэдадні святкавання многіх падпісчыкаў галоўной рэспубліканскай газеты "Звязда" здзівіла (а некаторых абурыла) з'яўленне на першай паласе нумара за 6 лістапада партрэта І.Сталіна³². Ужо на наступны дзень у Магілёве апазіцыянеры распаўсяджалі пракламацыі, якія заклікалі байкатаўца рашэнні ЦК УсеКП(б). У Гомелі яны сабралі святочны альтэрнатыўны сход рабочых на кватэры аднаго з апазіцыянераў³³. На ўрачыстым сходзе, прысвечаным 10-годдзю рэвалюцыі, у Суражы ў падтрымку апазіцыі выступілі рабочы П.Ф.Вашукевіч, які жорстка крытыкаваў Сталіна за падман рабочых, у прыватнасці называў генеральнага сакратара "падлогай і сволаччу"³⁴.

У Бабруйску ўдзельнікі мясцовай апазіцыйнай групы агітавалі рабочых падчас правядзення афіцыйнай дэманстрацыі. Рабочы бабруйскай швейнай фабрыкі А.М.Паперны арганізаваў збор сродкаў для набыцця бюста Л.Троцкага, які 7 лістапада быў усталяваны ва ўрачыстых абставінах у рабочым клубе. Усе спробы фабрычнага і партыйнага кіраўніцтва прыбраць гэты бюст сустракалі супраціўленне рабочых ажно да выкарыстання зброі. Бюст здолелі вынесці цішком толькі пасля заканчэння кастрычніцкіх святаў³⁵.

10 лістапада 1927 г. паралельныя кастрычніцкія дэманстрацыі ў Маскве і Ленінградзе ўзгадала газета "Звязда", канешне, у негатыўным свяtle. Прадзеянні беларускай левай апазіцыі ў ёй не было сказана ні слова³⁶.

Унутрыпартыйная дыскусія ў БССР завяршылася напярэдадні адкрыцця XI з'езда КП(б)Б, 22 лістапада 1927 г. Падчас яе, паводле паведамленняў з месцаў, супраць тэзісаў ЦК, а таксама выключэння лідараў апазіцыі з партыі прагаласаваў (альбо ўстрымаліся ад галасавання) 431 член беларускай партыйнай арганізацыі, гэта каля 1% ад яе агульнага складу³⁷. З іх да партыйнай адказнасці было прыцягнута 86 чалавек (58 рабочых, 26 служачых і 2 селяніны). 53 чалавекі з прыцягнутых да адказнасці выключылі з партыі, прычым гэтае пакаранне імкнуліся не ўжываць у дачыненні да маладых камуністаў і рабочых. 164 апазіцыянеры пасля тлумачальнай работы, праведзенай з імі ў Цэнтральнай контрольнай камісіі, адмовіліся ад уласных грамадска-палітычных поглядаў³⁸.

Адкрываючы XI з'езд, В.Кнорын, які напярэдадні ў другі раз узначаліў партыйную арганізацыю рэспублікі, запэўніў дэлегатаў: "мы зруйнавалі ўшчэнт трацкісцкую апазіцыю ў нашых шэрагах". Крытыцы лістападаўскіх паралельных дэманстраций апазіцыі ў Маскве і Ленінградзе было цалкам прысвечана выступленне члена ЦКК УсеКП(б) Д.З.Лебедзя. Яго

увахліва слухаў старшыня ЦКК КП(б) Б.А.Я.Калнін, які адыграў ключавую ролю ў барацьбе з унутрыпартыйным іншадумствам у БССР. Падрыхтаваныя загадзя дэлегаты заклікалі "расстраляць, пасадзіць у клетку" апазіцыянераў, крытыкаў ДПУ за недастаткова рашучыя дзеянні ў адносінах да іх³⁹.

Вынікі змагання з левай апазіцыяй у маштабах краіны падсумаваў XV з'езд Усे�КП(б), які праходзіў у Маскве з 2 па 19 снежня 1927 г. Яго дэлегаты пра-галасавалі за выключэнне з партыі Л.Троцкага, Р.Зіноўева, Л.Каменева, Г.Л.Пятакова, К.Б.Радэка і каля ста іх актыўных паплечнікаў. У БССР адразу ж пасля з'езда з партыі было выключана 36 правадыроў левай апазіцыі — рабочых, настаўнікаў, студэнтаў. XV з'езд даручыў Цэнтральнай контрольнай камісіі паўплываць на шараговых членаў трацкісцкай апазіцыі, а ад тых, на каго паўплываць немагчыма, — пазбавіцца. Адпаведна з гэтым пунктам з Усे�КП(б) было выключана яшчэ каля 8 тыс. чалавек⁴⁰.

Так скончыўся легальны перыяд існавання левай камуністычнай апазіцыі. З гэтага часу найбольш стой-кія яе прадстаўнікі перайшлі на нелегальнае становішча і працягвалі сваю дзейнасць у падполлі.

¹ Маркіянов Б.К. Борьба Коммунистической пар-ти Белоруссии за укрепление единства своих рядов в 1921—1925 гг. Мн., 1961; Платонов Р.П. Идеологиче-ская работа КПБ в годы социалистической индустриа-лизации (1926—1929). Мн., 1962.

² Касцюк М.П. Бальшавіцкая сістэма ўлады на Бела-руsi. Мн., 2000; Перед крутым поворотом: Тэнденции в политической и духовной жизни Белоруссии (1925—1928 гг.): Отражение времени в архивных документах / под ред. Р.П. Платонова. Мн., 2001; Протыко Т.С. Стату-новление советской тоталітарнай сістэмы в Беларуси (1917—1941). Мн., 2002.

³ Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (далей — НАРБ). Ф. 60п, воп. 3, спр. 529, арк. 11.

⁴ Там жа. Арк. 15.

⁵ Там жа. Арк. 10.

⁶ НАРБ. Ф. 4п, воп. 1, спр. 414, арк. 62.

⁷ Там жа. Спр. 1007, арк. 6.

⁸ НАРБ. Ф. 60п, воп. 3, спр. 526, арк. 46, 94.

⁹ Там жа. Спр. 527, арк. 7—40.

¹⁰ Там жа. Спр. 528, арк. 7.

¹¹ Там жа. Спр. 529, арк. 19.

¹² Там жа. Спр. 527, арк. 58.

¹³ Майзель Ю. Правда о минской "оппозиции" // Зве-зда. 1924. 11 января. № 9. С. 5.

¹⁴ Гетнер А. Контрольные комиссии // Вперед. 1923. № 2-3. С. 36.

¹⁵ НАРБ. Ф. 4п, воп. 1, спр. 1972, арк 1—58.

¹⁶ Там жа. Ф. 60п, воп. 4, спр. 151а, арк. 4.

¹⁷ НАРБ. Ф. 4п, воп. 1, спр. 1983, арк 4.

¹⁸ Резолюции и постановления IX съезда КП(б)Б Mn., 1926. С. 14.

¹⁹ НАРБ. Ф. 4п, воп. 1, спр. 2518, арк. 17-18.

²⁰ Там жа. Спр. 2524, арк. 66-67.

²¹ Там жа. Спр. 3083, арк. 1—425.

²² Троцкий Л. Д. Моя жизнь. М., 2001. С. 518.

²³ НАРБ. Ф. 15п, воп. 4, спр. 252, арк. 19—27.

²⁴ Там жа. Спр. 254, арк. 105—109.

²⁵ Там жа. Спр. 492, арк. 14.

²⁶ Там жа. Спр. 252, арк. 8—17, 68.

²⁷ Там жа. Арк. 117.

²⁸ НАРБ. Ф. 60п, воп. 3, спр. 534, арк 2—33.

²⁹ НАРБ. Ф. 15п, воп. 4, спр. 252, арк. 109.

³⁰ Загад аб камандыраванні М.Б.Гольмана ў Маскву ў святочныя дні падпісаў дэкан факультэта права і гаспа-даркі БДУ С.Я.Вальфсон, пра што пазней не раз пашка-даваў падчас размоваў у высокіх партыйных кабінетах.

³¹ НАРБ. Ф. 15п, воп. 4, спр. 254, арк. 16—20.

³² Звязда. 1927. № 253. 6 лістапада. С. 1.

³³ НАРБ. Ф. 4п, воп. 1, спр. 3091, арк. 382, 530.

³⁴ НАРБ. Ф. 15п, воп. 4, спр. 254, арк. 105—109.

³⁵ НАРБ. Спр. 252, арк. 18.

³⁶ Бальшавіцкі адпор // Звязда. 1927. № 255. 10 лі-стапада. С. 1.

³⁷ НАРБ. Ф. 60п, воп. 3, спр. 535, арк. 1—34.

³⁸ Дзейнасць Цэнтральнай Кантрольнай Камісіі КП(б)Б. Да справаўдзы на XII з'ездзе КП(б)Б (люты 1929 г.). Мн., 1929. С. 162.

³⁹ НАРБ. Ф. 4п, воп. 1, спр. 3091, арк. 2, 53, 381.

⁴⁰ НАРБ. Ф. 15п, воп. 4, спр. 254, арк. 98.

Заканчэнне ў наступным нумары.

Аляксандр ГУЖАЛОЎСКІ

Левая камуністычная апазіцыя ў БССР (1920—1930-я гг.)

XV з'езд Усे�КП(б) завяршыў афармленне левай камуністычнай апазіцыі як палітычнай сілы, якая супрацьстаяла існуючаму партыйна-дзяржаўнаму рэжыму. Вымушаная канчаткова сысці ў падполле апазіцыя мела ўласны цэнтр, сетку груп і ячэек у розных рэгіёнах СССР, выдавала нелегальныя бюлетэні, улёткі і пракламацыі.

Да ўдзельнікаў апазіцыі, якія працягвалі актыўную дзеянасць пасля выключэння з партыі, былі ўжыты рэпрэсіўныя заходы. Заўважым, што начныя ператрусы ў кватэрах трацкісту, у тым ліку беларускіх, а таксама выклікі іх на допыты ў Дзяржаўнае палітычнае ўпраўленне БССР (ДПУ) пачаліся ўжо ў кастрычніку 1927 г., напярэдадні паралельных дэманстрацый, што былі прымеркаваныя да святкавання 10-годдзя Кастрычніцкай рэвалюцыі. Пасля XV з'езда Усे�КП(б) (снежань 1927 г.) для нейтралізацыі апазіцыі І. Сталін абраў адносна лагодны і добра вядомы яшчэ з дарэвалюцыйных часоў від пакарання, а менавіта — ссылку. Першай яе ахвярай стаў сам Л. Троцкі, які катэгарычна адмовіўся прызнаць свае памылкі і 18 студзеня 1928 г. сілай быў дастаўлены на Яраслаўскі вакзал (супрацоўнікі ДПУ неслі яго на руках) і адпраўлены ў Алма-Ату. Следам за ім, паводле рашэння партыйных контрольных камісій у розныя аддаленія куткі СССР адправілі іншых актыўных апазіцыянераў. Цікавыя падрабязнасці працэдуры іх адпраўкі ў ссылку мы знаходзім у адным з лістоў удзельніка трацкісткай апазіцыі ў БССР: "Тэхнічна гэта робіцца наступным

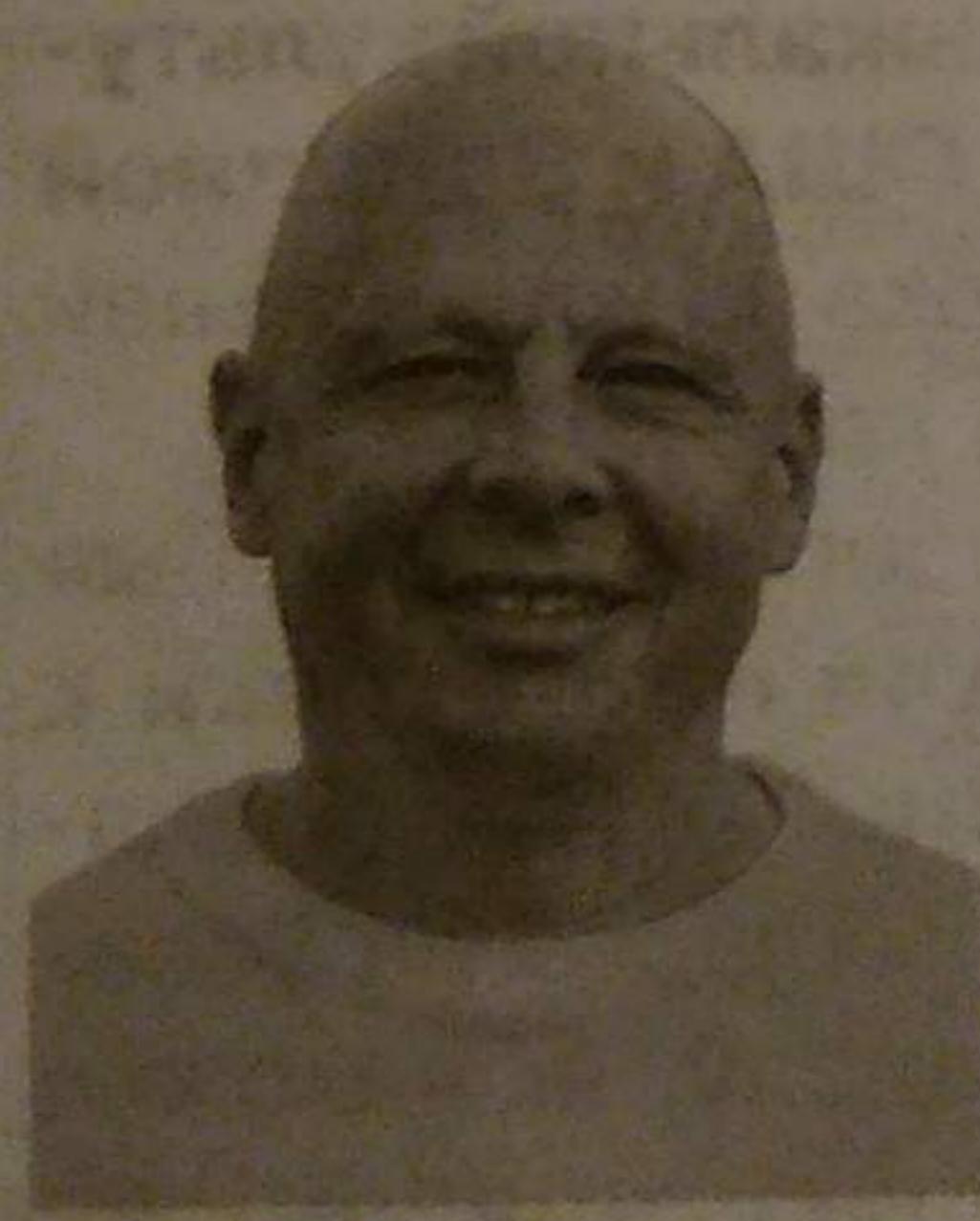
чынам: прыблізна за дзве гадзіны да прызначанага цягніка да прымеркаванага да высылкі падъехдаць 1-2 агента ДПУ і ўвозяць на вакзал. Да прыбыцця на месца ссылкі за ім даглядае "суправаджаючы", такім чынам з апазіцыяй стражэй, чым са спекулянтамі, якія едуць у ссылку без суправаджающих"¹.

Большасць ссылкіх не кідалі палітычную дзеянасць, абіраючы, аднак, розныя лініі паводзінаў. Так, не спыніў у алма-ацінскай ссылцы апазіцыйнай дзеянасці былы сакратар Л. Троцкага Р. Б. Айзенберг, які ў 1927—1928 гг. выкладаў у Беларускай сельскагаспадарчай акадэміі ў Горках і Камуністычным універсітэце Беларусі ў Мінску². Лідар гомельскіх трацкісту Я. М. Драпкін, сасланы ў горад Сарапула Уральскай вобласці, працягваў забяспечваць сваіх паплечнікаў апазіцыйнымі матэрыяламі³. У адрозненне ад яго, ключавая фігура мінскай левай апазіцыі — М. Б. Гольман, застаючыся на трацкісткіх пазіцыях, даў згоду на прапанову рэдакцыі газеты "Звязда"

Заканчэнне. Пачатак у № 7 за 2016 г.

ГУЖАЛОЎСКІ Аляксандар Аляксандравіч.

Прафесар кафедры этналогіі, музеялогіі і гісторыі мастацтваў гістарычнага факультэта БДУ, доктар гістарычных навук. Нарадзіўся ў 1960 г. у Мінску. У 1983 г. закончыў гістарычны факультэт Мінскага дзяржаўнага педагогічнага інстытута імя А. М. Горкага, у 1991 г. — аспірантуру Навукова-даследчага інстытута культуры АН СССР (г. Москва). У 1992 г. абараніў кандыдацкую дысертацию па тэме "Історыя музеев Беларуси второй половіны XVIII — начала XX в.", у 2002 г. — доктарскую дысертацию па тэме "Станавленне і развіццё музейнай справы Беларусі (1918—1941 гг.)". Працаваў у Беларускім дзяржаўным музее гісторыі Вялікай Айчыннай вайны (1985—1988 гг.), Нацыянальным музее гісторыі і культуры Беларусі (1991—1993 гг.), з 1993 г. працуе ў Беларускім дзяржаўным універсітэце. Аўтар больш за 100 навуковых публікаций, у тым ліку манаграфій "Нараджэнне беларускага музея" (Мн., 2001), "Музеі Беларусі. 1918—1941" (Мн., 2002), "Музеі Беларусі. 1941—1991" (Мн., 2004), "Чырвоны аловак. Нарысы па гісторыі цэнзуры БССР" (Ч. 1, Мн., 2012).

далучыцца да барацьбы з правай апазіцыяй на чале з М.І.Бухарыным. Адзначым, што ў лютым 1928 г. у "Звяздзе" быў змешчаны артыкул, у якім М.Б.Гольман заклікаў трацкістай пакінуць свайго правадыра, не зважаючы ні на ідэйныя, ні на этычныя меркаванні. Нягледзячы на падобны заклік, ліст апазіцыйнага лідара супраджаў рэдакцыйны каментар, у якім паведамлялася, што аўтар "яшчэ цалкам не стаў на пункт гледжаньня партыі і хварэе моцнымі ілюзіямі ў адносінах да трацкістых"⁴.

На мяжы 1920—1930-х гг. эканамічныя лозунгі левай апазіцыі перасталі быць актуальнымі. І.Сталін з пэўнымі ўдакладненнямі пачаў рэалізацыю палажэння ў яе эканамічнай праграмы: фарсіраваная індустрыялізацыя, ліквідацыя кулацтва і інш. У выніку частка левых апазіцыянераў выступіла на баку генеральнага сакратара ЦК УсеКП(б) І.Сталіна супраць группы М.Бухарына. 13 мая 1929 г. ужо арыштаваны М.Гольман у тэлеграме, складзенай у мінскай унутранай турме АДПУ, прапанаваў вядомым трацкістам, якія ў той час знаходзіліся ў ссылцы — дзяржаўнаму і партыйнаму дзеячу І.Т.Смілга, а таксама паэту і літаратурнаму крытыку, ураджэнцу Магілёва Г.Лялевічу (Л.Г.Калмансону), абмяняцца праектамі калектыўнай заявы аб "кансалідацыі ўсяго левага фланга большавіцкіх кадраў" з мэтай змагання супраць "вандэйскага блоку кулакоў, нэпманаў, бюрократаў, буржуазных інтэлігентаў"⁵.

Многія беларускія апазіцыянеры, маючы прыклад Р.Я.Зіноўева, які пасля свайго публічнага пакаяння быў адноўлены ў партыі, капітулявалі перад партыйнымі кіраўніцтвам. Так зрабілі ў канцы 1927 — пачатку 1928 г. дацэнт БДУ Е.І.Рыўлін, адзін з кіраўнікоў Ляснога трэста Беларусі Ф.Ц.Волкаў, член бабруйскага акруговага камітэта КПБ(б) рабочы А.І.Свойскі і інш. Заява аб адходзе ад апазіцыі, напісаная ў канцы 1927 г., дапамагла 25-гадовому супрацоўніку камісіі гісторыі партыі пры ЦК КПБ(б) М.І.Шапавалаву не толькі захаваць сваё становішча, але нават зрабіць паспяховую навукова-педагагічную кар'еру. Аднак некаторыя апазіцыянеры спрабавалі ўзнавіць сваё членства ў партыі, адстойваючы ўласныя погляды. Так, адзін з лідараў гомельскіх трацкістай — выключаны з партыі "ўлэўнены ленінец", дырэктар "дзяржмелльніцы" М.Л.Куксін — пісаў у снежні 1927 г. у Цэнтральную кантрольную камісію ў Маскву: "Не выключэнні і застрашэнні, але жывое, ідэйнае жыццё можа захаваць партыю такой, як яна склалася перад і падчас рэвалюцыі з крытычным вывучэннем свайго мінулага, выпраўленнем уласных памылак і калектыўным абмеркаваннем найважнейшых пытанняў"⁶.

Распаўсюджанай з'явай тых часоў было фармальнае пакаянне, якое рабілі многія апазіцыянеры, каб застацца ў партыі і змагацца са сталінскім курсам знутры. Леў Троцкі такую форму барацьбы лічыў сумніўнай, адзначаючы, што капітуляцыя (а ёю ён лічыў пакаянне) — гэта палітычны акт, які ўзмацняе пазіцыі І.Сталіна. Пасля напісання апазіцыянерамі пакаянных лістоў іх вярталі з ссылкі, некаторых узнаўлялі ў партыі. Заўва-

жым, што значная частка выключаных з партыі трацкістай адмаўлялася здаваць свае партыйныя білеты і пасля выключэння лічылі сябе камуністамі.

Такім чынам, нягледзячы на моцную ідэалагічную апрацоўку апазіцыянераў, а таксама заходы рэпрэсіўнага характару, якія ўжываліся ў дачыненні да іх, дзейнасць левай апазіцыі працягвалася. На месца тых, хто адмовіўся ад унутрыпарцыйнай барацьбы прыходзілі новыя людзі, не згодныя з адыхадам партыі ад "вялікіх каштоўнасцяў рэвалюцыі", а таксама менш схільныя прытрымлівацца партыйнай дысцыпліны, пераважна з ліку рабочых і моладзі (Г.Н.Жмудзяк, О.Я.Габай, Ю.І.Бас, І.В.Корсакаў, Д.С.Дзіканаў, С.А.Раўдоніс, І.А.Дашкевіч і інш.). На сваіх сходах апазіцыянеры канстатавалі пераўтварэнне савецкай бюракратыі ў новы правячы клас, які абаўпраўся на своеасаблівую форму прыватнай уласнасці ў выглядзе дзяржаўнай улады.

Заўважым, што калі да 1927 г. апазіцыя выкарыстоўвала ў якасці пляцовак сходы камуністаў, то пасля XV з'езда яна пайшла ў працоўныя калектывы, спрабуючы ўзняць беспартыйных на змаганне з гаспадарчай і партыйна-дзяржаўнай бюракратыяй. Апазіцыянеры актыўна ўдзельнічалі ў працоўных канфліктах і забастоўках на заводах, выступалі вусна і ў сваіх улётках супраць узмацнення эксплуатацыі працоўных, патрабуючы павагі да правоў наёмных працаўнікоў⁷.

У БССР левая апазіцыя таксама мела шэраг сваіх цэнтраў. Так, паводле дакладной запіскі паўнамоцнага прадстаўніка АДПУ па БССР Л.М.Закоўскага, якая паступіла ў ЦК КП(б)Б 12 кастрычніка 1932 г., падпольная трацкісцкая работа пачынаючы з канца 1927 г. праводзілася пераважна ў буйных гарадах рэспублікі — Мінску, Віцебску, Магілёве, Гомелі, Бабруйску, Барысаве, Мазыры. Апазіцыйныя групы кожнага з гэтих гарадоў мелі сувязь з маскоўскім цэнтрам, адкуль яны атрымлівалі дырэктывы і літаратуру. Упайнаважаным Усесаюзнага падпольнага трацкісцкага цэнтра па БССР з'яўляўся кіраўнік магілёўскай падпольнай групы Ф.Р.Налівайка.

Адзінага кіраўнічага цэнтра апазіцыі ў БССР не існавала. Затое ў беларускай сталіцы ў 1928 г. быў створаны гарадскі цэнтр па кіраўніцтве і каардынацыі дзейнасці левых падпольных груп пад называй Мінскі камітэт арганізацыі. Камітэт, якому падпарадкоўваліся групы на скруненым заводзе "Бальшавік", абутковай фабрыцы, у Гандальбудзе, Дзярждруку, а таксама Міншвеі (разам каля 80 чалавек), меў уласную арганізацыйную структуру, друкарскую тэхніку, сістэму сувязі. Узначальвалі яго выключаныя з партыі дацэнты БДУ М.Гольман і М.С.Югаў, за тэхніку і сувязь адказваў Е.В.Гурэвіч. Камітэт арганізоўваў канспіратыўныя сходы, рыхтаваў інфармацыю аб стаце і перспектывах апазіцыйнай дзейнасці, друкаваў (на шапіографе) і распаўсюджваў разнастайныя матэрыялы. На перспектыву ставілася задачы пашырыць сувязі з маскоўскім "усесаюзным цэнтрам", збіраць гроши для падтрымкі сасланых апазіцыянераў, а таксама ўзнаўленне членства ва УсеКП(б).

В-6-151

14 МАРТ 1928

В ЧУКИНАЙ. Г. Михаев
14/III Соткози

Прощу пересмотреть вопрос об исключении меня из партии за оппозиционные ошибки. Из прилагаемых заявлений, которые я писал в ЧК и ЦК КБССР видно, что я фракционной работы не вел и считал оформление фракции преувеличением перед партией. Если до 16 октября 26г. я и делаю попытку связаться с членами партии, сочувствующими оппозиции, то после 16 октября решительно отказался от этих попыток и кроме общепартийных взглядов никаких других не пропагандировал. И только во время дискуссии высказал оппозиционно в Женеве и по предварительно получив согласие на высуждение у секретаря Окружкома. Секретаря партии буквально мне сказал:.. Появляющийся высудок, если поимеет те бдя сущаіт Якін"

Меня упрекают в том, что будто не откалился подать это не так. Не верю, соудась высуждение в ОКН потому, что я говорил, что некоторые практические приемы оппозиции правильны, например: борьба с буржуазией. Но ведь дело не в этих практических приемах, а главное засталось в принципиальном постановлении вопроса оппозиции. А в этом отношении я категорически откаравал, как от меньшевиков.

Прощу ЧКК восстановить меня в правах и на Коммунистической партии.

Приложение: 1. Членовики моих заявлений, к которым я подавил ограничения пошли по ред.
Членам, т. е. исключенным за германскими французами
2. И постановление парламента ЧКК т.

7/III - 287.

г. Минск

Ф. Волков

у 1928 г. у Мінску галоўныя левыя апазіцыянеры БССР зведалі рэпрэсіі: былі арыштаваныя М.Югаў і Е.Гурэвіч (неўзабаве яны былі вызваленыя пасля абязання спыніць падпольную работу). У 1929 г. М.Гольман быў сасланы ў горад Ішым Цюменскай вобласці. Пасля знішчэння кіруючага цэнтра ў Мінску, ДПУ працягвала выяўляць і ліквідаваць асобныя мінскія падпольныя групы. Так, напярэдадні новага, 1931 г. была ліквідавана трацкісцкая група на заводе "Энергія", якую ўзначальвалі былыя камсамольцы М.Н.Блох і А.М.Шульман. Пасля вяртання з ссылкі яны, не маючы памнажальнай тэхнікі, уручную перапісалі і раздавалі рабочым "Бюлетэнь апазіцыі (бальшавікоў-ленінцаў)", "Завяшчанне Леніна", іншыя матэрыялы. Як "непапраўных", пасля арышту, абодвух зняволілі ў палітізалятары⁸.

У Віцебску працягваў барацьбу С.С.Праворны. Пасля выключэння з партыі ў канцы 1927 г. ён уладкаўся рабочым на завод "Метпрам", дзе неўзабаве арганізаваў падпольную трацкісцкую групу, што карысталася значнай падтрымкай рабочых. Пра гэта сведчаць вынікі выбараў, што праводзіліся ў лютым 1928 г. у заводскім камітэте. Падчас іх за спіс кандыдатаў, прапанаваны парткамам, прагаласавала каля 300 рабочых, а за спіс С.С.Праворнага — больш за 200. Пасля высылкі лідара віцебскіх апазіцыянераў актыўнасць групы на "Метпраме" пайшла на спад. У 1929 г. на віцебскай швейнай фабрыцы "Прафінтэрн" была выяўленая, а ў наступным годзе ліквідаваная ДПУ яшчэ адна падпольная група, якую ўзначальваў выключаны з камсамолу А.Я.Брагінскі⁹.

9-10 ліпеня 1928 г. спецыяльна створаная парттройка бабруйскага акруговага камітэта партыі слухала справу 22 камуністаў, пераважна рабочых, якія, не зважаючы на рашэнні XV з'езда Усे�КП(б), праводзілі нелегальную "антыпарцыйную работу". Гэтая работа уяўляла сабой крытычныя выступленні на партсходах, дастаўку з Масквы і перадрук улётак "бальшавікоў-ленінцаў", выданне якіх наладзіў Л.Троцкі ў Алма-Аце, арганізацыю патаемных сходак на кватэрах, на якіх ствараліся падпольныя тройкі. Касцяк бабруйскіх апазіцыянераў па-ранейшаму ўтваралі работнікі мясцовай швейнай фабрыкі, лідарам якіх з'яўляўся рабочы з няскончанай вышэйшай адукацыяй І.А.Львовіч. Нямала апазіцыянераў працавала і на бабруйскай абутковай фабрыцы, дзе нават існаваў гурток па вывучэнні ўнутрыпарцыйных разыходжанняў. Паводле рашэння парттройкі, частка найбольш актыўных бабруйскіх апазіцыянераў на чале з І.Львовічам была выключана з партыі, астатнія атрымалі суровыя вымовы. Падчас допытаў на паседжаннях парттройкі апазіцыянеры трымаліся з гонарам, не прызнавалі сваю віну, некаторыя нават адмаўляліся размаўляць на рускай мове, пераходзячи на ідыш. Іх упэўненасць у сваёй праваце значна падмацоўвалася падтрымкай беспарцыйных рабочых, якія гаварылі ў адрас партыйнага кіраўніцтва: "Вы іх са сваёй сям'і выключылі, а мы іх возьмем у сваю"¹⁰.

Ко ўсім рабочым ко ўсім членам ВКП [б.]

Товарыщи! В тяжелоі обстановке буйшее залынейших уступок кулаку и иногороднім капиталистам. Внутрипартийная борьба раздирает партию на части. Сталинское руководство показало свою полную несостоятельность, неспособное решительно ударить по правым, опровергнувшим свою силу аппарату на ленинскую оппозицию.

Товарищи! Диктатура рабочего класса — опасность. Сталинское руководство, отбросив все более антирабоческие, руководство оставляет рабочий класс, обезоруживает его перед внутренней и международной буржуазией, ставя под угрозу дело пролетарской революции.

Из этого не все потерянно. Упущенено многое, сделано много грубейших ошибок, за которые приходится жестоко расплачиваться пролетарию. Из есть еще возможность исправить партийную линию, вернуть партию на ленинский путь и укрепить диктатуру пролетариата. Для этого необходимо прежде всего пробуждение активности рабочего класса, которая только и может вернуть партии и пролетариату их ленинское руководство.

Партия и рабочий класс, совершившие под руководством Ленина и Троцкого величайшую октябрьскую революцию, должны найти в себе силы для сохранения октябрьских завоеваний, для спасения советского союза, как базы мировой революции.

Товарищи! Судьба революции в ваших руках. Организуйтесь оторвите кулаку и бюрократию. Грозящие беспринципности центристского руководства, которые на словах борются с правыми, а на деле наносит удары по ленинской оппозиции — левому крылу партии.

Требуйте решительного усиления темпа индустриализации, как действительного реального установления смысла с серединами, в которых она мужественно смирилась с борьбой с буржуазией и дорожной. Требуйте повышения заработной платы в соответствии с ростом производительности труда. Работайте организаций союза бедноты, добивайтесь установления режима внутрипартийной демократии — из их созвок, а не деле, надо вернуть советам полную их прав и власти, завоеванных ими в Октябре. Надо избрать профсоюзы, превратив их из личного для бюрократического хозяина, своего аппарата органа в орудие защиты интересов рабочего класса.

Говориши! В советских тюрьмах и ссылках, в условиях условий, томятся большевики-оппозиционеры, соратники Ленина, героя гражданской войны, активные строители советской власти. Их насильственно изолированы от пролетариата, многие из них обречены на верную гибель, некоторые уже погибли.

Но воля к борьбе ленинской оппозиции, ее верность рабочему классу и ленинскому идеалу не стихают. Требуйте прекращения гонений, наездов этого освобождения из тюрем большевиков-оппозиционеров, превращения их из ссыльных, изолированных в тюрьмах, сечеяя через заслуженного партийного съезда, на основе подлинной внутрипартийной демократии и тайного голосования.

Дуstry 12-й год Окт. Рев. будет годом украдання диктатуры пролетариата и возвращения партии на Ленинский путь.

Да здравствует Октябрьская революция! Да здравствует пролетариат!

"Ленинцы" (оппозиция).

Улётка левай камуністычнай апазіцыі "Да ўсіх рабочых, да ўсіх членаў Усे�КП(б)". Каstryчнік 1928 г.

Пасля высылкі Я.Драпкіна дзейнасць апазіцыйных груп у Гомелі каардынаваў М.Л.Куксін. У 1929 г. яго арыштавалі і выслалі ў Табольск. Па вяртанні з ссылкі ў 1930 г. М.Куксін падаў дэкларацыю аб спыненні апазіцыйнай работы і сваёй згодзе з генеральнай лініяй партыі. Падобным чынам "пасля націску камісіі партыйнага кантролю і ДПУ" паступілі лідары і некаторыя члены падпольных груп, што дзейнічалі ў Барысаве і Мазыры¹¹.

Узмацненне таталітарных тэндэнций у партыйна-дзяржаўнай сістэме выклікала актыўны пратэст у тых, хто не жадаў развітвацца з дэмакратычнымі заўваўкамі рэвалюцыі. Ва ўзгаданай вышэй дакладной запісцы Л.Закоўскага адзначаецца: "1931 год характарызуецца вялікай актыўнасцю трацкісту. Пасля ліквідацыі шэрагу груповак у Мінску, Чэрвені і Бабруйску, а таксама арышту асобных трацкісту яны сышлі ўглыбокае падполле і працягваюць дзейнасць, пра што сведчаць выяўленыя групоўкі ў Мінску,

Віцебску, Гомелі і Мазыры. Арганізацыйная сувязь паміж імі пакуль не выяўлена, але ўстаноўкі і методы работы іх амаль аналагічныя. На арганізацыйных сходах, падчас абмеркавання канкрэтнага плана работы, яны называюць сябе цэнтрамі, кожны член якога па месцы сваёй працы арганізуе тройкі, найбольш моцныя члены троек таксама арганізуюць тройкі, такім чынам атрымліваецца ланцуг, дзе адзін аднаго не ведае, а звязаныя між сабою толькі кіраўнікі¹².

Галоўны чэкіст рэспублікі Л.Закоўскі ў сваёй запісцы 1932 г. у ЦК пералічваў агентурныя распрацоўкі па выяўленні груповак прадстаўнікоў левай апазіцыі (гэта значыць, следча-пошукаўцы дзеянні, якія праводзіліся на аснове даных, атрыманых ад агентаў, укаранёных у падпольныя структуры) — трацкістаў, якімі яго падначаленыя займаліся ў кастрычніку 1932 г., а менавіта: "Ініцыятары" (Мінск), "Былыя" (Мінск), "Блок" (Віцебск), "Пажарнік" (Гомель), "Бывалыя" (Гомель), "Лывы" (Мазыр), "Рабочая партыя" (Петрыкаў). Ён заўважаў, што аператыўныя дзеянні чэкістаў ускладняліся строгай канспірацыяй, падтрымкай беларускіх груп з маскоўскага цэнтра, а таксама знешній, паказной лаяльнасцю апазіцыянераў.

Вялікая ўвага пры арганізацыі барацьбы з левай камуністычнай апазіцыяй звярталася на моладзь. Ненадназначна і супярэчліва ішло абмеркаванне поглядаў апазіцыянераў у ЛКСМБ. Вось некаторыя вытрымкі з выступленняў камсамольцаў на сходах увесень 1927 г.:

Місякоў, Гомель: "...Пакуль Сталін будзе на чале ЦК, да таго часу будзе ў нас апазіцыя, трэба зняць Сталіна, тады не будзе і апазіцыі. Права апазіцыя, калі яна ў дыскусійным лістке № 5 гаворыць, што ёй далі магчымасць выдаць контртэзісы толькі калі ў большасці арганізацыяў ужо скончылі дыскусію. Атрымоўваеца, што партыя галасавала за тэзісы ЦК не ведаючы стаўлення да іх апазіцыі".

Гальдштэйн, Бабруйск: "Не веру, каб рабочыя самі закідалі апазіцыянераў галёшамі і яблыкамі, гэта ініцыятыва ЦК, які наняў іх. Выключэнне з ЦК партыі Троцкага і Зіноўева — гэта паход партыі су-праць яўрэяў".

Гольман, Мазыр: "Я не згодны з тым, што Троцкі і Зіноўеў заслужылі выключэння з партыі, яны з'яўляюцца безумоўна правадырамі партыі і рэвалюцыі. Яны ўсё сваё жыццё аддалі рабочаму класу. Рабочы клас будзе памятаць т. Троцкага і Зіноўева і ставіцца з абурэннем да пастановы ЦК і ЦКК аб выключэнні іх з партыі"¹³.

Палітычныя апаненты імкнуліся поўнасцю выкарыстаць рэвалюцыйнасць, энергію, энтузіазм, а таксама палітычны інфантылізм моладзі. Зразумеўшы вялікую падтрымку, якую яго ідэі мелі сярод моладзі, асабліва студэнцства, Л.Троцкі заклікаў раўняцца на моладзь як на "верны барометр партыі"¹⁴. У той жа час, манапалізаваўшы палітычную ўладу, ЦК Усे�КП(б) на чале з I.Сталінім не дапускаў не толькі партыйнай, але таксама камсамольскай апазіцыйнасці. Любую маладзёжную апазіцыйнасць партыйнае кіраўніцтва імкнулася знішчыць, а яе носьбітаў пазбавіць грамадскага ўплыву.

Маладыя камуністы, якія кіравалі камсамолам, павінны быті несці ў нізвыя ячэйкі сталінскую ацэнку думак і дзеянняў Л.Троцкага, даводзіць, што менавіта I.Сталін з'яўляецца сапраўдным паслядоўнікам У.Леніна, а ЦК партыі не можа памыляцца наогул. Так, выступаючы 27 красавіка 1927 г. на бюро ЦК усесаюзнай камсамольскай арганізацыі, першы сакратар ЦК ЛКСМБ А.І.Бараннікаў разглядаў проблему ўдзелу беларускай моладзі ("у цэлым здаровай, але маючай кустарную псіхалогію") ва ўнутрапартыйных дыскусіях у рэчышчы "тлумачэння" ёй патрэбных палітычных поглядаў¹⁵.

Пачынаючы з 1928 г. узмацнілася выкарыстанне рэпрэсійных метадаў барацьбы з іншадумствам моладзі. Першым крокам стала выключэнне іншадумцаў з камсамолу. Ачышчэнне ЛКСМБ ад прыхільнікаў левай апазіцыі супала з прызначэннем на пасаду першага сакратара ЦК ЛКСМБ П.Р.Галавача, які да таго часу ўжо набыў вопыт барацьбы з іншадумствам на пасадзе старшыні контрольнай камісіі ЦК ЛКСМБ. Непрыемным сюрпризам, які чакаў П.Галавача адразу ж пасля прызначэння яго на новую пасаду, стала сакрэтная "Інфармацыя аб групе ў Белпредтэхнікуме", якая паступіла да яго з АДПУ. Паводле яе на сваіх таемных сходках члены групы на чале з сакратаром ячэйкі М.Сурэмкіным крытыковалі партыйнае кіраўніцтва, чыталі контртэзісы апазіцыі, абмяркоўвалі магчымасць стварэння арганізацыі, якая б абараняла права студэнцства. Гэтая група актыўна ўпłyвала на работу камсамольскай ячэйкі Белпредтэхнікума, мела сувязі з левымі апазіцыянерамі ў іншых сярэдніх спецыяльных навучальных установах горада (медтэхнікум, земтэхнікум), а таксама на прадпрыемствах (электрастанцыя, завод Лекерта). Падчас абмеркавання на бюро ЦК ЛКСМБ было вырашана выключыць членаў групы з камсамолу¹⁶.

Неўзабаве за "захаваныне платформы апазіцыі, а таксама шэрагу іншых фракцыйных дакументаў і непаведамленыне аб гэтым партыйным ворганам" камсамольскага білета пазбавіўся "сын фабрыканта" настаўнік Канеўскі. Падобным чынам абышліся з рабочым-швейнікам Г.А.Няхамкіным, які, не абмежаваўшыся ўдзелам у паралельнай дэманстрацыі ў Маскве, прысвечанай святкаванню 10-годдзя Кастрычніцкай рэвалюцыі, распаўсюджваў фракцыйныя дакументы сярод камсамольцаў¹⁷.

Вельмі прыблізнае ўяўленне пра колькасць выключаных з беларускай камсамольскай арганізацыі за падтрымку левай камуністычнай апазіцыі даюць наступныя лічбы: з 1273 выступоўцаў на камсамольскіх сходах, што праводзіліся ў рэспубліцы падчас унутрыпартыйнай дыскусіі ў кастрычніку — лістападзе 1927 г., з прамовамі ў падтрымку апазіцыі выступіла 95 чалавек (7,4%). З агульнай колькасцю ўдзельнікаў камсамольскіх сходаў (11 741 чалавек) за тэзісы ЦК прагаласавала 11 367 (97,2%), супраць — 30 ўдзельнікаў (0,26%), устрymалася — 283 (2%), не галасавала — 61 (0,5%)¹⁸.

Насамрэч колькасць беларускіх камсамольцаў, якія падтрымлівалі левую апазіцыю, а дакладней Л.Троцкага, была значна большай, бо кіраўніцтва ЛКСМБ звычайна аранзойвала паўторныя галасаванні ў тых ячэйках, дзе прыхільнікі лініі ЦК УсеКП(б) складалі меншасць. Так было, напрыклад, у ячэйцы мінскай дрэваапрацоўчай фабрыкі, дзе за тэзісы ЦК прагаласавала толькі 5 камсамольцаў, устрymалася ж 23. Пасля таго як на фабрыку быў накіраваны прапагандыст ЦК ЛКСМБ, адбылося паўторнае галасаванне, удзельнікі якога адзінагалосна пагадзіліся з тэзісамі ЦК¹⁹.

Пераўтварэнне маладых прыхільнікаў левай апазіцыі з унутрысістэмнай у пазасістэмную сілу паспрыяла радыкалізацыі іх дзейнасці. Маладзёжная трацкісцкая падпольная групы хутка траплялі ў поле зроку ДПУ. Пры гэтым мэта быльых камсамольцаў заставалася ранейшай — у адрозненне ад занятых кар'ерным ростам наменклатурных камсамольскіх работнікаў, яны змагаліся за захаванне і паширэнне рэвалюцыйных заваёў партыі.

Актывізавалася і праца па выкрыцці маладзёжных груп левай партыйнай апазіцыі. Так, 11 мая 1931 г. намеснік паўнамоцнага прадстаўніка АДПУ па БССР І.І.Гродзіс накіраваў у ЦК КП(б)Б даклад, прысвечаны падпольнай маладзёжнай трацкісцкай групе ў Чэрвені, у якую ўваходзілі рабочыя раённай друкарні і навучэнцы мясцовай сямігодкі. Кіраўніком групы быў Л.Трахтэнберг — у мінулым сакратар камсамольскай ячэйкі, выключаны з камсамолу за актыўную трацкісцкую дзейнасць. І.Гродзіс меркаваў, што гэтая маладзёжная група ёсьць частка вялікай арганізацыі ў Чэрвені, якой кіраваў трывіццацігадовы наборшык Я.Л.Мар'ясін. Да часу складання дакладу яго ўжо двойчы арыштавалі як актыўнага дзеяча адной з мінскіх трацкісцкіх груп, пасля чаго Я.Мар'ясін вымушаны быў пакінуць сталіцу БССР. На думку І.Гродзіса, у чэрвеньскую трацкісцкую арганізацыю ўваходзіў настаўнік сямігодкі І.Я.Марон. Пад падзрэннем знаходзіліся таксама супрацоўнікі і рэдактар чэрвеньской раёнкі.

Члены маладзёжнай групы штодзённа праводзілі сходы ў лесе, дзе выпрацавалі шыфр для перапіскі, канспіратыўныя мянушки, абмяркоўвалі пытанні набыцця зброі, арганізацыі пропаганды сярод рабочых друкарні, навучэнцаў сямігодкі, ваеннаслужачых 5-га палка, раскватараўванага ў горадзе, укараниння свайго чалавека ў ДПУ пад відам асведаміцеля. Аднак асноўную ўвагу члены групы звярталі на правядзенне пропаганды праз падпольны друк і насценгазеты. Былі надрукаваны і распаўсюджаныя наступныя ўлёткі: "Зварот да сялянства", "Супроць існуючага кіраўніцтва партыі", "Ліст Сталіну". Апошняя ўлётка найбольш яскрава перадае настроі тагачаснай апазіцыі настроенай моладзі ў БССР:

"Містэр Сталін!

У Вас хапае нахабства абзываць т. Троцкага "містэрам", а ў нас хапае смеласці заявіць, што містэр — гэта Вы, а Троцкі наш таварыш. Вы вядзеце

рабочы клас і працоўнае сялянства ўсяляпую, зігзагамі. Ваша хвалёная індустрыйлізацыя і калектывізацыя ўсё больш тримаецца на адміністрацыйным бізуне. Ніводная класавая праслойка нашай краіны Вашай палітыкай не задаволена. Вы кажаце, што выконваеце завяшчанне т. Леніна, а чаму не выконваеце яго ўдачыненні да сябе, чаму не призналі свае памылкі ў галіне нацпалітыкі. Больш за тое, Вы з дапамогай свайго апарата, упрыватнасці ДПУ, заціскаеце раты рэвалюцыянерам-прафесіоналам, усяму працоўнаму класу і працоўнаму сялянству. Вы з'яўляецеся манархам, бо Палітбюро ва ўладзе сакратарыята, а сакратарыят ў Вашых руках. Калі Вы не можаце весці рабочы клас па Ленінскім шляху — адмоўцеся, перадайце кіраўніцтва ленінцам, што забяспечыць пераможгусацыялізму ў нашай краіне. Няхай жыве Ленінская палітыка і яе абаронца тав. Троцкі! Група Ленінцаў"²⁰.

16 мая 1931 г. АДПУ арыштавала членаў чэрвеньской трацкісцкай групы. І.Марон быў асуджаны асобай нарадай пры АДПУ за "антысавецкую дзейнасць" да трох гадоў папраўна-працоўных лагераў. Л.Трахтэнберг і Я.Мар'ясін накіраваны ў палітзялятар. Астатнія — у ссылку.

Рэпрэсіўная сталінская машина працягвала наносіць удары па апазіцыйным падполлі і надалей. У снежні 1932 г. у Мазыры ДПУ выкрыла "контррэвалюцыйную групу куруцінскага²¹ кшталту", якая складалася з 9 дзяржслужачых, у тым ліку былога старшыні гарсавета Ф.І.Віршица²². Тады ж была раскрыта і ліквідавана падпольная трацкісцкая група аспірантаў у Беларускай акадэміі навук²³.

У выніку партыйнай чысткі, якая праходзіла ў 1933 г., колькасць членаў КПБ(б) скарацілася з 54 392 да 37 653 чалавек (на 15 снежня 1933 г.)²⁴. З агульнай колькасці выключаных з партыі 715 чалавек складалі "трацкісты і выхадцы з дробнабуржуазных партый"²⁵.

Рэпрэсіі супраць "левай апазіцыі" актывізіваліся пасля забойства С.М.Кірава. І.Сталін выкарыстаў гэта для канчатковай расправы з быльмі і дзеючымі апазіцыйнерамі. У закрытым лісце 1 снежня 1934 г. ЦК УсеКП(б) "Урокі падзеі, звязаных са зладзейскім забойствам тав. Кірава", разасланым у партарганізацыі ў студзені 1935 г., ён абвінаваціў Р.Зіноўева і Л.Каменева ў кіраўніцтве левымі "антыпартыйнымі групіроўкамі", а таксама звязаў іх дзейнасць з забойствамі кіраўніка ленінградскіх камуністаў. Праз некалькі дзён Р.Зіноўеў і Л.Каменеў былі арыштаваныя разам з 19 членамі "маскоўскага цэнтра", а таксама 77 членамі "ленінградскага цэнтра". Рэпрэсіі супраць тых, хто ў другой палове 1920-х гг. падтрымліваў лідару левай апазіцыі, працягваліся і надалей, дасягнуўшы свайго апагея падчас правядзення трох маскоўскіх працэсаў 1936—1938 гг.

Сярод расстряляных у жніўні 1936 г. па выніках працэсу "Антыхавецкага аб'яднанага трацкісцка-зіноўеўскага цэнтра" (першы маскоўскі працэс) былі двое бацькоў-заснавальнікаў БССР, актыўныя ўдзельнікі левай апазіцыі Р.В.Пікељ і І.І.Рэйнгольд. Устварэн-

ні "доказнай базы" па іх справах істотную ролю адыгравалі знайдзеныя следчымі кампраметуючая архіўная матэрыялы. А з верасня 1936 г. кіраўніцтва партархіва ЦК КП(б)Б рэгулярна атрымлівала загады ад карных органаў прадстаўляць звесткі аб удзельніках трацкісцка-зіноўеўскай апазіцыі ў БССР 1920-х гг. Архіўсты былі вымушаныя рыхтаваць выгіскі з дакументаў, рабіць копіі газетных артыкулаў, складаць зводныя пайменныя спісы апазіцыянераў, па якіх адразу ж пачыналася следства.

Сваёй кульмінацыі змаганне І. Сталіна з ужо пераважна ўяўнай трацкісцкай апазіцыяй у Савецкай Беларусі дасягнула ў 1937 г. падчас расследавання справы "Аб'яднанага антывавенчага шпіёнска-шкодніцкага падполля ў БССР". Паводле версіі, распрацаванай следчымі, беларускія "трацкісты" аб'ядналіся з "правымі" і "нацдэмамі" з мэтай стварэння "буфернай дзяржавы пад пратэктаратам Польшчы і Германіі". Для дасягнення гэтай мэты ўдзельнікі антывавенчага падполля, куды запісалі работнікаў партыйнага, савецкага, гаспадарчага апарату, навуковых і навучальных установ, Саюза пісьменнікаў БССР, а таксама камітэта па справах мастацтва²⁶ планавалі выкарыстоўваць "тэрор, дыверсіі, шкодніцтва". Арганізатарами трацкісцкай сеткі ў БССР зрабілі першага сакратара ЦК КП(б)Б М. Ф. Гікалу²⁷.

Рэпрэсіі супраць левай апазіцыі закранулі і войска. Так, у чэрвені 1937 г. закрыты суд у Москве вынес прыгавор па "справе аб антывавенчай ваеннай арганізацыі" (справа М. М. Тухачэўскага), паводле якога была расстрялянай група вышэйшых савецкіх военачальнікаў. Чысткі ў Рабоча-сялянскай чырвонай армії (РСЧА) пасля гэтага прысуду набылі найбольшы размах. "Удзельнікі трацкісцкіх арганізацый" — сапраўдныя і прыдуманыя — сталі адной з найбольш шматлікіх катэгорый пацярпелых вайскоўцаў. Адной з першых ахвяр чыстак стаў пераведзены да таго часу на службу ва Упраўленне кадраў РСЧА камбрыг М. Зюк, расстряляны ў чэрвені 1937 г.

Летам 1937 г. асобы аддзел Беларускай ваеннай акругі распачаў следчую справу "Акадэмік", галоўным фігурантам якой стаў камандзір-камісар 39-га стралковага палка 13-й стралковай дывізіі палкоўнік Р. І. Кулак. У афіцэраў НКУС не ўзнікла асаблівых складанасцяў падчас расследавання гэтай справы. Р. Кулак — 43-гадовы ўраджэнец в. Малевічы Віленскай губерні, узнагароджаны ордэнамі Чырвонай Зоркі і Чырвонага Сцяга, кадравы ваенны і партынец — не хаваў, што быў актыўным членам левай апазіцыі падчас навучання ў 1922—1926 гг. у Ваеннай акадэміі РСЧА. Не менш важкім аргументам для вынісення Р. І. Кулаку смяротнага прысуду была яшчэ адна старонка яго біяграфіі. У 1930 г. ён з'яўляўся сакратаром партячэйкі праўлення ВСНГ, дзе ў той час на ўліку стаялі Г. Л. Пятакоў, М. П. Томскі і некаторыя іншыя апазіцыянеры.

У той жа час у асобым аддзеле Беларускай ваеннай акругі была скончана следчая справа "Булаховец", паводле якой па адвінавачванні ў трацкі-

ме быў расстряляны яе галоўны фігурант — начальнік упраўлення ваенна-будаўнічых работ акругі, інтэндант 2-га ранга А. І. Ноі. 39-гадовы ўраджэнец м. Эсъмоны Магілёўскай губерні, сын рабочага і кадравы ваенны стаў трацкістам хутчэй па разнарадцы. У выніку следча-аператыўных дзеянняў не было знайдзена прымых доказаў сувязі А. І. Ноі з апазіцыяй. Таму следчым даводзілася шукаць кампраментаваўшыя яго факты, такія як знаходжанне ў 1920 г. у палоне ў генерала С. Н. Булак-Балаховіча, наяўнасць дзядзькі ў ЗША і брата ў Польшчы, а таксама сваякоў-«лішэнцаў» у БССР²⁸.

Восенню 1937 г. за выкаванне "Палітыка Троцкага не настолькі рэакцыйная, як яе падаюць масам" быў арыштаваны ваенурач 3-га ранга Г. М. Рыбін. Камісара 4-га межпалка палітрука А. К. Крапоціна "адабралі" з арміі за тое, што падчас першамайскага маскараду з яго дазволу публіцы была "прадстаўлена маска Троцкага". Начальнік фурожнага забеспячэння 33-га казачага палка капітан П. І. Папоў быў арыштаваны за тое, што ў 1927 г. публічна заявіў, што "Троцкі больш за ўсіх зрабіў для рускай рэвалюцыі", пасля чаго дэмантрэтатуна спаліў партрэт К. Я. Варашылава. Камандзіру ўзвода 11-га конартпалка лейтэнанту П. Я. Стогаву ўзгадалі ўздел у паралельнай дэмантрацыі 7 лістапада 1927 г. у Москве, а таксама "антывавенчкі дзеянні над бюстам Леніна". Камандзіру 43-га кавалерыйскага палка маёру К. І. Рэвіну — асаўбістуе знаёмства з К. Радэкам. Лейтэнанта 94-га кавалерыйскага палка В. Е. Буданава ўзялі ў агентурную распрацоўку з мэтай арышту за выкаванне "Троцкі выдатны стратэг і вялікі разумнік"²⁹.

Пасля разгрому прадстаўнікі левай камуністычнай апазіцыі працягвалі адстойваць уласныя погляды ў калоніях ссыльных, палітычных ізалятарах, лагерах ГУЛАГу. Разглядаючы сябе як палітзняволеных, яны патрабавалі для сябе палітрэжыму — працы па спецыяльнасці, нармальнага харчавання, асобнага адкрымінальнікаў утримання, сумеснага пражывання з членамі сям'і. У адказ адміністрацыя месцаў зняволення ўзмацняла рэжым для асуджаных па артыкуле контррэвалюцыйная трацкісцкая дзейнасць (КРТД). У сваю чаргу апазіцыянеры арганізоўвалі калектыўныя пратэсты, прыцягваючы да іх іншых асуджаных. Да іх формаў адносілася: спяванне на разводах рэвалюцыйных песень, скандаванне антысталінскіх палітычных лозунгаў, вывешванне жалобных сцягоў на бараках да ўгодкаў Кастрычніцкай рэвалюцыі, забастоўкі і галадоўкі. Такім чынам, замест пасіўнага падпарядковання з мэтай фізічнага выжывання трацкісты, па прыкладзе свайго лідара, абрали курс на барацьбу са сталінізмам, з магутным апаратам НКУС.

Апошнюю старонку гісторыі левай камуністычнай апазіцыі ў СССР перагарнула ўхваленая 29 верасня 1936 г. Палітбюро ЦК Усे�КП(б) сталінская дырэктыва, у якой гаварылася пра неабходнасць паўсюднага знішчэння "трацкісцка-зіноўеўскіх мярзотнікаў"³⁰. Адпаведна ёй, тых, хто "не разбройўся", арыштоўвалі альбо перавозілі з ссылкі і ізалятараў на новае след-

ства ў Москву, Ленінград, Мінск, дзе пасля допытаў расстрэльвалі. У лістападзе 1936 г. у Москве наркам унутраных спраў М.І.Яжоў падпісаў загад аб расстрэле Б.Д.Пінсона — чалавека, які далучыў "жалезнага наркама" да рэвалюцыйнага руху ў Віцебску ў 1917 г. Увосень 1937 г. у Москве расстралялі Я.Б.Генкіна, у Мінску — С.М.Гесэна, М.С.Югава, Ф.Р.Налівайку, Е.В.Гурэвіча і інш., І.В.Славіна і Я.Л.Мар'ясіна — у Ленінградзе. Частку тых, хто "не разбройтуся", сталінская дырэктыва заспела ў Калымскіх, Ухцінска-Пячорскіх і Варкуцінскіх лагерах. Менавіта тут у 1937—1938 гг. былі праведзены масавыя расстрэлы, перш за ёсё актыўных удзельнікаў супраціву. У іх загінулі Я.М.Драпкін, Г.Н.Жмудзяк і многія іншыя. Іх лёс падзяліў М.Б.Гольман, які з 1929 да 1938 гг. праішоў шлях ад ішымскай ссылкі да Варкулага. Там ён выступіў у якасці аднаго з арганізатораў доўгатэрміновай галадоўкі пратэсту, у якой удзельнічала больш за тысячу зняволеных. Спыніўшы галадоўку, лагерная адміністрацыя расстраляла большасць яе ўдзельнікаў. Паводле сведчанняў відавочцаў, левыя апазіцыянеры сыходзілі з жыцця бясстрашна, з рэвалюцыйнымі лозунгамі на вуснах. Так, па ўспамінах дачкі на адвароце свайго фотапартрэта, падараванага ёй, М.Б.Гольман напісаў: "З дзіцячых гадоў да скону буду ў першых шэрагах паўсядзённай барацьбы рэвалюцыйнага пралетарыята супраць яго класавых ворагаў"³¹.

Ацэньваючы паўтара дзесяцігоддзя дзейнасці левай камуністычнай апазіцыі, неабходна адзначыць, што найбольшая колькасць яе прыхільнікаў знаходзілася ў Москве, Ленінградзе, Харкаве, Баку і іншых гарадах, дзе назіралася высокая канцэнтрацыя працывалага рабочага класа. У БССР размах апазіцыйнага руху быў значна меншы, што тлумачылася шэрагам прычын: адсутнасцю буйных працывалага рабочага класа, і адпаведна — моцных лідараў рабочага руху. Да таго ж беларускія партыйныя лідary 1920—1930-х гг. — В.Г.Кнорын, А.І.Крыніцкі, Я.Б.Гамарнік, К.В.Гей, М.Ф.Гікала — паслядоўна і цвёрда падтрымлівалі ЦК УсеKП(б) у асобе Сталіна.

Заўважым, што больш за 80% членаў беларускай партарганізацыі паходзілі з сялянскага асяроддзя. Між тым левая апазіцыя мела дакладную сацыяльную арыентацыю. Паводле ўласных лозунгаў і палітычных тэзісаў яна магла разлічваць на падтрымку рабочага класа і інтэлігенцыі. Асноўная маса сялянства станоўчая ставілася да НЭПа і не жадала падтрымліваць людзей, якія заклікалі да згортання гэтай палітыкі.

Беларуская нацыянальная інтэлігенцыя таксама вельмі насцярожана ставілася да левай апазіцыі, бо небеспадстаўна асцерагалася згортання, у выніку яе перамогі, палітыкі беларусізацыі. Гэтую пазіцыю ўмацаваў XII з'езд РКП(б), які ў 1924 г. прадэманстраваў падтрымку ЦК нацыянальна-культурным працэсам, што пашыраліся ў саюзных рэспубліках. Не менш небяспечны ў вачах нацыянальнай інтэлігенцыі быў заклік трацкістаў змагацца з кулаком, фарсіраваць развіццё

прамысловасці за кошт вёскі. Наступ на вёску азначаў для інтэлігенцыі наступ на беларускую нацыянальную культуру, на падмурак нацыі. Лідары беларускай левай унутрыпарцыйнай апазіцыі не аднойчы адкрыта і жорстка крытыковалі беларускую нацыянальную інтэлігенцыю, перш за ёсё нацыянал-камуністай³². Тыя таксама не шкадавалі сваіх палітычных апанентаў. Так, 11 ліпеня 1932 г. дырэктар Камуністычнага ўніверсітэта Беларусі П.В.Саевіч "сігналізаваў" сакратару ЦК М.Ф.Гікалу пра дзейнасць падпольнага трацкісцкага гуртка ў Беларускай Акадэміі навук, які складаўся з "вялікадзяржаўна настроенных" гісторыкаў, філосафаў, эканамістаў на чале з дырэкторам Інстытута аспірантуры акадэміі Е.І.Рыўліным і дацэнтам У.Ю.Гесэнам³³.

Асноўнай нацыянальнай групай, якая ўтварала левую камуністычную апазіцыю ў БССР, былі яўрэі, што ў прынцыпе адпавядала іх колькасці, у параўнанні з іншымі нацыянальнымі групамі, на тагачасных працывалага рабочага працывемствах і дзяржаўных установах БССР. Прыходу яўрэйскіх рабочых і інтэлігенцыі ў шэрагі левай апазіцыі паспрыяў вышэйшы, чым у іншых нацыянальных групах узровень адкуацыі, а таксама моцная дарэвалюцыйная сацыялістычная традыцыя, жывыя носьбіты якой яшчэ былі побач. Зразумела, некалькі сотняў левых апазіцыянераў не маглі прадстаўляць усіх яўрэяў БССР. Апазіцыянеры і іх лідары мелі сярод яўрэйскага насельніцтва рэспублікі падтрымку не большую, чым сярод насельніцтва ў цэльым. Прэтэнзіі апазіцыянераў-яўрэяў да партыйнага кірауніцтва былі тыя ж, што і у прадстаўнікоў іншых этнічных супольнасцяў (розніца была ў актыўнасці, палітычным тэмпераменце, з якім гэтая прэтэнзія прад'яўлялася). Адзначым, што падобнай нацыянальнай спецыфікай характарызуецца склад левай апазіцыі толькі на тэрыторыях былога рысы аселасці. Агульнасаюзныя дадзеныя яе складу ствараюць зусім іншую карціну: рускія — 61%, грузіны — 9%, украінцы — 8%, яўрэі — 5%, палякі — 5%, латышы — 4%, літоўцы — 4%, беларусы — 1%, астатнія — 3%³⁴.

Левая унутрыпарцыйная апазіцыя ўяўляла сабой складаную з'яву. У ёй знайшлі праявы амбіцыі партыйных лідараў, імкненні асобных груп партыйнага апарату, прынцыповыя пазіцыі старых бальшавікоў, незадаволенасць шараговых партыйцаў, нарэшце, пратэстныя настроі пэўных грамадскіх колаў. Унутрыпарцыйныя дыскусіі разгарнуліся ў перыяд арганізаваных І.Сталіным масавых набораў у партыю напаўпісменных рабочых — учарашніх сялян, якія не разумелі зместу ідэйных спрэчак, што часта набывалі адарваны ад жыцця, схаластычныя характеристар. Ва ўмовах аграрнага перанасялення і бесправаў яў гарадах людзі ў сваёй асноўнай масе цікавіліся зусім іншымі проблемамі. Большасць шараговых членаў партыі ў гэтых умовах аддавалі перавагу генеральному сакратару, які пераўтварыўся ў галоўнага размеркавальніка пасад і прывілеяў. Лідары левай апазіцыі бачылі гэтую з'яву і паступова, з узмацненнем таталітарных тэндэнций у партыйна-дзяржаўным кірауніцтве, усё больш адыходзілі ад партыі і набліжаліся да народу.

Нягледзячы на малалікасць, менавіта левая апазіцыя аказала найбольш актыўны і ўпарты супраціў сталінізму. Сталін адплаціў за гэта напоўніцу. Ён фізічна знішчыў Л. Троцкага, яго дзяцей, сваякоў, блізкіх і тых, хто ведаў яго альбо сутыкаўся з ім у розныя часы. Як вядома, гісторыя не ведае ўмоўнага ладу. Але калі на хвіліну дапусціць, што Л. Троцкі перамог бы ва ўнутрыпарцыйнай барацьбе, то, магчыма, гэта каштавала б савецкаму грамадству выпрабавання ў яшчэ горшых за тыя, што яно зведала падчас праўлення яго галоўнага апанента. Левая камуністычная апазіцыя была гатовая на іх ісці, абапіраючыся на ўласную веру ў магчымасць стварэння грамадства сацыяльнай справядлівасці, грамадства без прымусу, чынавенства, арміі, грошаў, за якую яны заплацілі сваім жыццём.

¹ Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (далей — НАРБ). Ф. 15п, воп. 4, спр. 253, арк. 164.

² Р.Б. Айзенбергу дапамог працаўладкавацца паслядоўна займаўшы пасады рэктара абедзвюх устаноў П.В. Саевіч, пра што яму падчас следства ў 1951 г. узгадае Л.Ф. Цанава.

³ У 1931 г. туды прыбудзе адбываць ссылку асуджаны па справе Саюза вызвалення Беларусі С.М. Некрашэвіч.

⁴ Гольман М.Б. "Нельга замоўчваць (замест ліста ў рэдакцыю)" // Звязда. 1928. № 39. 15 лютага. С. 4.

⁵ НАРБ. Ф. 15п, воп. 4, спр. 253, арк. 88.

⁶ Там жа. Спр. 252, арк. 5, 17.

⁷ Гусев А.В. Левокоммунистическая оппозиция в СССР в конце 20-х годов // Отечественная история. 1996, № 1. С. 85—193.

⁸ НАРБ. Ф. 15п, воп. 4, спр. 492, арк. 7.

⁹ Там жа. Арк. 8.

¹⁰ Там жа. Спр. 254, арк. 92, 175.

¹¹ Там жа. Спр. 492, арк. 11.

¹² Там жа. Арк. 15.

¹³ НАРБ. Ф. 60п, воп. 3, спр. 531, арк. 6—16.

¹⁴ Троцкізм и молодёжь. Сборник материалов. Л.,

1924. С. 5.

¹⁵ НАРБ. Ф. 63п, воп. 2, спр. 174, арк. 256.

¹⁶ Там жа. Спр. 180, арк. 65—68.

¹⁷ Там жа. Спр. 163, арк. 45.

¹⁸ НАРБ. Ф. 60п, воп. 3, спр. 531, арк. 19.

¹⁹ Там жа. Арк. 5.

²⁰ НАРБ. Ф. 4п, воп. 1, спр. 4720, арк. 239—242.

²¹ Руцін М.М. (1890—1937) — савецкі палітычны і партыйны дзеяч, спрабаваў абыцьця апазіцыйныя антысталінскія сілы вакол створанага ім у 1932 г. "Саюза марксістаў-ленінцаў".

²² НАРБ. Ф. 15п, воп. 4, спр. 510, арк. 3.

²³ Там жа. Ф. 60п, воп. 3, спр. 533, арк. 14.

²⁴ Колькасць і склад КП(б)Б на 15 снежня 1933 г. Мн., 1934. С. 1.

²⁵ Анціпаў Н. Ітогі чысткі КП(б)Б. Мн., 1934. С. 23.

²⁶ Сярод іх былі і тыя, хто сапраўды на працягу 1920-х падтрымліваў левую апазіцыю, напрыклад старшыня ЦК прафсаюзаў БССР З.З. Кавальчук, які далучыўся да трацкістаў падчас навучання ў маскоўскай партшколе ў 1923 г.

²⁷ Платонаў Р. Палітыкі. Ідэі. Лёсы. Грамадзянская пазіцыя ва ўмовах нарастання ідэолага-палітычнага дыктату ў Беларусі 20—30-х гадоў. Мн., 1996. С. 323.

²⁸ НАРБ. Ф. 34, воп. 4, спр. 6, арк. 493—494.

²⁹ Там жа. Спр. 13, арк. 19, 36, 117, 209, 221, 322.

³⁰ Реабілітация. Политические процессы 30—50-х годов. Сост. И.В. Куринов и др. М., 1991. С. 246.

³¹ Литин, А., Сычева Т., Иоффе Э. 1917—1918 гг. К новой жизни через новую власть. // История могилевского еврейства. Документы и люди. В двух книгах. Кн. 2. Ч. 1. Сост. А.Литин. Мн., 2006. С. 25.

³² IV Усебеларускі з'езд навуковых працаўнікоў // Савецкая Беларусь. 1929. № 39. 19 лют. С. 4.; Славін И. Национал-демократизм и правая опасность // Революция и культура. 1929. № 2. С. 33—42.

³³ НАРБ. Ф. 60, воп. 3, спр. 503, арк. 9—11.

³⁴ Скоркін К.В. Обречены проиграть. (Власть и оппозиция 1922—1934). М., 2011. С. 244.